

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT
MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ
MƏSƏLƏLƏRİ

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Loğman Nağıyev Faiq

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__-ci il**

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT
MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ
MƏSƏLƏLƏRİ

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 – Mühəsibat uçotu və Audit

İxtisaslaşma: “Xidmət sferasında mühəsibat uçotu və audit”

Qrup: 426

Magistrant:

Loğman Nağıyev Faiq oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Nəzakət Musayeva

Məmməd qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil

oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Loğman Nağıyev Faiq oğlu and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində maddi aktivlərin uçotunun təşkili məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Açıq bazar iqtisadiyyatında bütün gəlirli itkilər iqtisadi dövriyyəyə keçir. Müasir şəraitdə problem əsas fondların və məhsulların istifadəsinin səmərəliliyini artırmaqdır. Müəssisənin sənaye istehsalındakı yeri, maliyyə vəziyyəti və bazarda işləməsi bu problemin həllini, əsas fondların dəqiq vəsaitlərini əldə etməyə imkan verir. Tədqiqatın aktualığı İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində maddi aktivlərin uçotunun təşkili məsələləridir.

Tədqiqatın məqsədi: Bu tədqiqatın əsas məqsədləri xidmət müəssisələrində bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun olaraq maddi aktivlərin istifadəsinin uçotu və təhlili metodologiyasının yeni aspektinin işlənilməsi və nəzəri və praktiki cəhətdən aktual, elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələrin işlənilməsi və hazırlanmasından təşkil edilmişdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: İşdə metdlardan istifadə ediləcəkdir. Tədqiqat işində müşahidə, müqayisə, təhlil və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə ediləcəkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: AR-in Vergi Məcəlləsi, "Mühasibat uçotu haqqında" Qanun, eləcə də Milli Mühasibat Uçotu Standartları, 38 No-lu Qeyri-Maddi Aktivlər üzrə Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartı, qlobal internet resursları, dissertasiyanın informasiya bazası kimi Azərbaycan maddi aktivlərin uçotu və təkmilləşdirilməsinə dair digər ölkələrin iqtisadçı alimlərinin elmi işləridir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Yetərli məlumatların olmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi əsasında maddi aktivlərin istifadəsinin uçotu və təhlili metodologiyasının təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyə və təkliflərin işlənilməsi və hazırlanması, mühasibat uçotunun kompleks təhlili metodologiyası və maddi aktivlərin istifadəsi ilə xarakterizə olunur.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə xidmət müəssisələrində maddi aktivlərdən istifadənin təhlilinin təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslandırılmış və praktiki təkliflər təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, xidmət müəssisələri, maddi aktivlər, biznes, audituçot.

ISSUES OF ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF MATERIAL ASSETS IN SERVICE ENTERPRISES ESTABLISHED IN THE LIBERATED TERRITORIES

SUMMARY

The actuality of the subject: In an emerging market economy, all profitable losses are returned to the economy. In modern conditions, the problem is to increase the efficiency of the use of fixed assets and products. The location of the enterprise in industrial production, financial condition and operation of the market allow to solve this problem, to obtain the exact funds of fixed assets. The urgency of the study is the organization of accounting for tangible assets in service enterprises established in the liberated territories.

Purpose and tasks of the research: The study's key goals are as follows: to develop a new aspect of the methodology of accounting and analysis of the use of tangible assets in service enterprises in accordance with the requirements of market relations and to develop theoretically and practically relevant, scientifically based recommendations.

Used research methods: Several approaches will be used to examine the study effort, the first of which is the analytical method. Observation, comparison, analysis and generalization methods will be used in the research.

The information base of the research: Tax Code of the Republic of Azerbaijan, Law on Accounting, as well as National Accounting Standards, International Accounting Standard for Intangible Assets No. 38, global Internet resources, accounting of Azerbaijani tangible assets as a dissertation database and is the scientific work of economists from other countries on the improvement of

Restrictions of research: Lack of sufficient data.

The novelty and practical results of investigation: Preparation of advice and ideas for improving accounting and analysis of the use of tangible assets based on the experience of developed nations, which are characterized by thorough accounting analysis and use of tangible assets methodology.

Scientific-practical significance of results: Practical significance of the results and areas of application: To enhance the analysis of the usage of physical assets in service firms in the liberated territories, scientifically supported and practical solutions have been presented.

Keywords: Azerbaijan, service enterprises, tangible assets, business, audit accounting.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR Azərbaycan Respublikası
ƏV Maddi aktivlər

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	11
1.1. Maddi aktivlərin iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı	11
1.2. Maddi aktivlərin uçotunun təşkili prinsipləri, problemləri və vəzifələri	22
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ TƏHLİLİ METODİKASI	26
2.1. Maddi aktivlərin həcmi, dinamikası və strukturunun təhlili.....	26
2.2. Maddi aktivlərdən istifadənin səmərəliliyinin təhlili	36
2.3. Maddi aktivlərin auditi metodikası	47
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ	56
3.1. Maddi aktivlərin daxil və xaric olmasının uçotu	56
3.2. Maddi aktivlərin amortizasiyası.....	62
3.3. Maddi aktivlərin təhlilinin və auditi metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	64
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	69
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	71
ƏLAVƏLƏR	74
Cədvəllərin siyahısı	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Açıq bazar iqtisadiyyatında bütün gəlirli itkilər iqtisadi dövriyyəyə keçir. Müasir şəraitdə problem əsas fondların və məhsulların istifadəsinin səmərəliliyini artırmaqdır. Müəssisənin sənaye istehsalındakı yeri, maliyyə vəziyyəti və bazarda işləməsi bu problemin həllini, əsas fondların dəqiq vəsaitlərini əldə etməyə imkan verir.

Bu gün çevik sənədləşmə, sürətli texnoloji tərəqqinin daim saxlanması, köhnə vəsaitlərin, köhnə avadanlıqların, istehsalat əsas fondlarının (istehsal prosesində) istifadəsi həm texnoloji xərclərin aradan qaldırılması, həm də daha dəqiq və dolğun hesablamalardan istifadə edilməsi mövzudur. kapital qoyuluşlarının, çox aktualdır.

Maddi aktivlər uzun müddət istehsal prosesində iştirak edir, istehsalın bir çox dövrlərinə xidmət edir və bir çox istehsal proseslərində amortizasiya olunur. Əsas fondların bu xüsusiyyətləri onları mümkün qədər qənaətcil edir. Təşkilatın makro, mikro səviyyədə davamlı fəaliyyətinin səbəbi hər bir səmərəli maddi, intellektual aktivlərdən və innovasiya proseslərindən istifadə etməkdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Qeyd edək ki, S.Səbzəliyev, X.İ. Namazəliyev, G.A. Abbasov, S.M. Süleymanov, V.M.Quliyev, T.Ş. Zeynalov, N.M.Smailov, M.İ. Bakanov, V.V.Kovolev, V.G.Artemenko, O.V. Efimova, N.V.Rusak, O.V.Savkay başqa müəlliflərin əsərlərində araşdırılmışdır. İşdə mövzu seçimində əsas amilə çevrilib.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Bu tədqiqatın əsas məqsədləri xidmət müəssisələrində bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun olaraq maddi aktivlərin istifadəsinin uçotu və təhlili metodologiyasının yeni aspektinin işlənilib hazırlanması və nəzəri və praktiki cəhətdən aktual, elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün dissertasiya aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəlmişdir:

- maddi aktivlərin mahiyyətini iqtisadi baxımdan izah etmək və onların təsnifatını vermək;
- uçot və hesabatda maddi aktivlərin tanınması meyarlarının və meyarlarının aydınlaşdırılması;
- maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi və yenidən qiymətləndirilməsi metodologiyasının işlənilib hazırlanması;
- maddi aktivlərin hərəkətinin uçotu metodologiyasının qiymətləndirilməsi;
- maddi aktivlərin amortizasiyasının hesablanması üçün konseptual və praktiki əsasların işlənilib hazırlanması;
- işğaldan azad edilmiş ərazilərdə xidmət müəddidlərində maddi aktivlərin səmərəliliyinin təhlil edilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Maddi obyektlərin uçotu qaydaları, onlardan istifadənin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi metodologiyası və bununla bağlı beynəlxalq təcrübədir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işi bir neçə metodlardan istifadə edilərək tədqiq ediləcəkdir, bunlardan birincisi təhlil metodudur. Bu metod tədqiqat işlərində geniş formada istifadə olunan metodlardanıdır. Tədqiqat işində təhlil metodları, İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində maddi aktivlərin uçotunun təşkili məsələləri və problemlərinin təkmilləşdirilməsi prosesini konkret şəkildə öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tədqiqat işində müşahidə, müqayisə, təhlil və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə ediləcəkdir. Müşahidə metodu əsasında keçmişdən bu günə kimi İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində maddi aktivlərin uçotunun təşkili məsələləri və problemlərinin əks etdirilməsinin inkişafı araşdırılaraq və müqayisə edilərək nəticələrin təhlili aparılacaqdır. İkinci metod sintez metodudur. Əvvəlki metoddan fərqli olaraq sintez, daha detallı bir araşdırma üçün fərdi elementləri (xassələri, atributları) vahid bütöv hala gətirmək üçün istifadə ediləcəkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, “Mühasibat uçotu haqqında” Qanun, eləcə də Milli Mühasibat Uçotu Standartları, 38 No-lı Qeyri-Maddi Aktivlər üzrə Beynəlxalq Mühasibat Uçotu

Standartı, qlobal internet resursları, dissertasiyanın informasiya bazası kimi Azərbaycan maddi aktivlərin uçotu və təkmilləşdirilməsinə dair digər ölkələrin iqtisadçı alimlərinin elmi işləridir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Yetərli məlumatların olmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi əsasında maddi aktivlərin istifadəsinin uçotu və təhlili metodologiyasının təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyə və təkliflərin işlənilib hazırlanması, mühasibat uçotunun kompleks təhlili metodologiyası və maddi aktivlərin istifadəsi ilə xarakterizə olunur.

Elmi yeniliyə malik dissertasiyada aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

- istehsal müəssisələrinin maddi təhlili və qiymətləndirilməsi üçün əsas məlumat mənbəyi olan mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı tövsiyə və təkliflər verilmişdir;

- maddi aktivlərin iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı aydınlaşdırılıb;

- Maddi aktivlər haqqında məlumat yaratmaq üçün əsas metodoloji prinsiplər monetar ölçü, ikili giriş, hesablama metodu, davamlılıq və ardıcılıq prinsipləri olmalıdır;

- Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq maddi aktivlər üzrə amortizasiyanın hesablanması formaları və üsulları dəqiqləşdirilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə xidmət müəssisələrində maddi aktivlərdən istifadənin təhlilinin təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslandırılmış və praktiki təkliflər təqdim edilmişdir.

I FƏSİL. MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Maddi aktivlərin iqtisadi mahiyyəti və təsnifatı

Mühasibat uçotu min illərdir, 7000 il əvvəl mövcud olmuşdur. İlk qeydlər Mesopotamiyada tapıldı, burada məhsul artımı və sürü artımı müşahidə edildi. Uzun illər istifadə edilən ikili qeyd üsulu 1494-cü ildə din xadimi Paçoli tərəfindən “Arifmetika, həndəsə, nisbətın xülasəsi” kitabında nəşr edilmişdir. “Mühasibat uçotu və onun sənədlərinin öyrənilməsi” ilk dəfə izah olunur. İkili giriş sistemində debet latınca “borc”, “kredit” deməkdir. İkili mühasibat uçotu o deməkdir ki, pul heç vaxt qazanılmır. Pul həmişə bir yerdən başqa yerə keçir. Köçürmə əməliyyatları qeyd etməklə alınır. Hər əməliyyatda ən azı iki hesabdan işlədilməlidir.

Gündəlik iş fəaliyyətlərimiz günün istənilən vaxtında dayandırıla bilməz. Biznes sahəsində geniş miqyaslı biznes və peşəkar bilik tələbi onun fəaliyyət sahələri, şirkət mülkiyyətinin idarə edilməsidir. Onlar gələcəkdə köməkçi alət kimi istifadə oluna bildikləri üçün dəqiqliyi, vaxtında və təhlükəsizliyi ilə tanınırlar. Menecerlər, tərəfdaşlar, kredit büroları, işəgötürənlər, təchizatçılar, köməkçilər, dövlət qurumları, və ictimai xadimlər müəyyən edilə bilər.

Müəssisənin bütün istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin müəyyənədicisi komponenti Maddi aktivlərdir.

Maddi aktivlər - bu əmək vasitələrinin dəyəridir Əsas vəsaitlərin müəyyənədicisi xüsusiyyəti dəyərin məhsula - tədricən, bir sıra dövrlərdə (istehsal dövrləri) köhnəldikcə hissələrə bölünməsi üsuludur. Beləliklə, əsas vəsaitlər üzrə nizamnamə fonduna verilən birdəfəlik dəyər puldan məhsuldarlığa, əmtəyə və yenidən pul formasına keçərək daimi dövriyyə yaradır. Bu, əsas fondların iqtisadi məzmunudur.

Əsas fondlardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması məsələsini həll etmədən idarəetmənin bazar sistemə keçid mümkün deyil.

Daha aydın tərif belə səslənir: əsas vəsaitlər məhsul istehsalında, işlərin, xidmətlərin göstərilməsində 12 aydan çox müddətə və ya normal fəaliyyət göstərən

bir təşkilatın idarə edilməsində əmək vasitəsi kimi istifadə olunan əmlakın bir hissəsidir.

Təyinatına və həcminə görə əsas fondlar istehsal və qeyri-istehsala bölünür.

Əsas istehsal fondları - istehsal fondlarının uzun müddət öz təbii formasını saxlamaqla istehsal prosesində iştirak edən və istifadə edildiyi kimi onların dəyəri tədricən istehsal olunan məhsula hissə-hissə keçən hissəsidir. Onlar kapital qoyuluşları hesabına doldurulur.

Qeyri-istehsalat əsas fondları - müəssisənin balansında olan yaşayış binaları, uşaq və idman qurğuları, digər mədəniyyət və məişət xidməti obyektləri. İstehsal vasitələrindən fərqli olaraq onlar istehsal prosesində iştirak etmir və istehsal olunmadığı üçün öz dəyərini məhsula köçürmürlər. Onların dəyəri istehlakda yox olur.

Qeyri-istehsal əsas fondlarının istehsalın həcminə, əmək məhsuldarlığının artmasına bilavasitə təsir göstərməməsinə baxmayaraq, onların artırılması müəssisə işçilərinin rifah halının yüksəldilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır.

Maddi aktivlər iqtisadi bircinsliyinə baxmayaraq, maddi formasına, təyinatına və xidmət müddətinə görə fərqlənən çoxlu sayda əmək alətləridir. Buradan əsas vəsaitlərin təsnifləşdirilməsi zərurəti yaranır. Müəyyən qruplara görə, müxtəlif növ fondların istehsal təyinatının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla. Maddi aktivlərə aşağıdakılar daxildir:

- 1) bina;
- 2) strukturlar;
- 3) işçi və güc maşınları və avadanlıqları;
- 4) ölçmə və tənzimləyici alətlər və cihazlar;
- 5) Kompyuter mühəndisliyi;
- 6) nəqliyyat vasitələri;
- 7) alət;
- 8) istehsal və məişət inventarları;
- 9) işçi, məhsuldar və damazlıq mal-qara;

10) çoxillik plantasiyalar;

11) digər əsas vəsaitlər.

Bütün əsas vəsaitlər adətən üç qrupa bölünür:

- İstehsal müəssisələri;
- qeyri-sənaye təyinatlı obyektlər;
- Məişət xidməti obyektləri.

Kənd təsərrüfatında istehsal təyinatlı əsas vəsaitləri təyinatına görə də təsnif etmək olar:

- 1) kənd təsərrüfatı təyinatı;
- 2) qeyri-kənd təsərrüfatı məqsədləri.

Bu qrupların hər biri daxilində Maddi aktivlərin ümumi sənaye təsnifatında müəyyən edilmiş struktura görə növlərə bölünür.

Maddi aktivlər öz təbii formasını saxlamaqla istehsal prosesində dəfələrlə iştirak edən əmək vasitələridir. O, təşkilatın əsas işinin ehtiyacları üçün nəzərdə tutulmuşdur və bir ildən çox müddətə istifadə edilməlidir. Köhnəlmə ilə maddi aktivlərin dəyəri azalır və amortizasiyadan istifadə etməklə istehsalın maya dəyərinə köçürülür.

Bir obyektin müəssisə üçün aktiv kimi tanınması üçün aşağıdakı şərtlər yerinə yetirilməlidir (Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə. və başqaları. 2008: s.56-57):

1. obyekt malların, işlərin və ya xidmətlərin istehsalında istifadə üçün, təşkilatın inzibati ehtiyacları üçün və ya müvəqqəti sahiblik və istifadə və ya müvəqqəti istifadə üçün ödənişlərin təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur;

2. obyekt uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulub, yəni 12 aydan çox müddət və ya 12 aydan çox normal istismar müddəti;

3. təşkilat əmlakın sonrakı satışını təmin etmir;

4. obyekt gələcəkdə təşkilata iqtisadi fayda (gəlir) gətirə bilər.

Maddi aktivlərin istifadəsinin vəziyyətinin və səmərəliliyinin təhlilinin vəzifələri bunlardır: müəssisənin və onun struktur bölmələrinin əsas vəsaitlərlə təminatının - vəsaitlərin həcmnin, tərkibinin və texniki səviyyəsinin onlara olan tələbata uyğunluğunun müəyyən edilməsi; onların böyüməsi, yenilənməsi və təqəüdə

çıxması planının icrasının aydınlaşdırılması; əsas fondların və xüsusilə onların ən fəal hissəsinin - maşın və avadanlıqların texniki vəziyyətinin öyrənilməsi; əsas fondlardan istifadə dərəcəsinin və ona təsir edən amillərin müəyyən edilməsi; əsas fondların ticarətin həcminə və ticarət müəssisəsinin işinin digər iqtisadi göstəricilərinə təsirinin və istifadəsinin müəyyən edilməsi; kapital məhsuldarlığının artımı üçün ehtiyatların müəyyən edilməsi, ticarət bölmələrinin ticarət məkanından istifadənin təkmilləşdirilməsi yolu ilə dövriyyənin artırılması.

Təşkilatlar Maddi aktivlərin ayrı-ayrı qruplarının onun işinin yekun göstəricilərinə necə təsir etməsinə biganə olmaqdan uzaqdırlar. Beləliklə, bir təşkilatın əsas fondlarından və istehsal güclərindən daha tam və səmərəli istifadə onun bütün texniki-iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir: əmək məhsuldarlığının artması, kapital məhsuldarlığının artması, məhsulun (işlərin) həcmnin artması. və ya xidmətlər), məhsulların (işlərin və ya xidmətlərin) maya dəyərinin azalması, kapital qoyuluşlarına qənaət. Bunlar Maddi aktivlərin düzgün aparılmış iqtisadi təhlilinin nəticələridir.

Düzgün və səriştəli aparılan təhlil maddi-texniki bazanın vəziyyəti, köhnəlməsi barədə fikir verir. Bir daha qeyd edirik ki, Maddi aktivlər ticarət müəssisəsinin son nəticəsinə birbaşa təsir göstərir, ona görə də MTB-nin təhlili iqtisadçı və ya mühasibin işində mühüm məqamdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün bir-biri ilə əlaqəli bir sıra xüsusi vəzifələrin həlli planlaşdırılır:

1. Maddi aktivlərin iqtisadi mahiyyətinin nəzəri aspektlərini, təsnifatını və qiymətləndirilməsini araşdırmaq; Maddi aktivlərin uçotunu tənzimləyən hüquqi bazanı təhlil etmək; xarici ölkələrdə Maddi aktivlərin uçotu üsulunu nəzərdən keçirin.

2. Təşkilatda Maddi aktivlərin uçotunun metodologiyasını öyrənmək. Bu metodologiyanın əhatə dairəsinə əsas vəsaitlərin qəbulu və silinməsinin uçotu, əsas vəsaitlərin köhnəlməsi, təmiri və yenidən qurulması daxildir.

3. Maddi aktivlərin dinamikasının, mövcudluğunun, tərkibinin və strukturunun təhlilini özündə əks etdirən təşkilatda əsas fondlardan istifadənin səmərəliliyinin

qiymətləndirilməsinin dərin və hərtərəfli təhlilini aparmaq; Maddi aktivlərin texniki vəziyyətinin və hərəkətinin təhlili; Maddi aktivlərin istifadənin səmərəliliyinin təhlili.

4. Nəticələri təhlil edib müvafiq nəticələr çıxarmaq, bunun əsasında əsas fondlardan səmərəli istifadə ehtiyatlarını ümumiləşdirmək və şəhər ərzaq ticarətində uçot və təhlilin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr vermək.

Maddi aktivlərin təşkilatın dövriyyədən kənar aktivlərinin əsas elementlərindən biridir. Onlar təşkilatın istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti üçün maddi-texniki baza və şəraiti təmin edir. Onların vəziyyəti və səmərəli istifadəsi təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yekun nəticələrinə birbaşa təsir göstərir, yəni əsas fondlardan rəşional və səmərəli istifadə əlavə kapital qoyuluşları olmadan və ya minimum məbləğlə istehsal həcmi artırmağa imkan verir. Bundan əlavə, əsas fondların vəziyyəti və istifadəsi analitik işin ən vacib aspektlərindən biridir, çünki onlar elmi-texniki tərəqqinin maddi təcəssümüdür.

Maddi aktivlərin iqtisadi mahiyyəti üç əsas əlamətə görə üzə çıxır: yeni istehsal dövrlərində yüksək iştirak dərəcəsi; dəyərin hissə-hissə və bütün iş dövrü ərzində hazır məhsula köçürülməsi; orijinal görünüşün qorunması.

Maddi aktivlərin əsas müəyyənədiçi xüsusiyyəti dəyərin məhsula köçürülməsi üsuludur - tədricən: bir çox istehsal dövrlərindən daha çox; təfərrüatlar: köhnəlmə kimi. Maddi aktivlərin köhnəlməsinin məbləği məhsulun maya dəyərinə daxil edilmiş müəyyən edilmiş amortizasiya normalarına uyğun olaraq əks etdirilir.

Beləliklə, əsas kapital baxımından nizamnamə kapitalının (fondunun) birdəfəlik əlavə xərcləri pul formasından natural, əmtəə və təkrar pul formasına qədər sabit dövr yaradır. Maddi aktivlərin iqtisadi mahiyyəti budur.

Müəssisənin əsas istehsal fondları istehsalın bir çox mərhələlərində iştirak edən, öz təbii görünüşünü saxlayaraq köhnəlmiş kimi istehsal məsrəflərinə çevrilən əmək alətləridir. Əsas kapitalın bərpası haqqında qanun əmək vasitələrinin daim texniki cəhətdən yenilənməsinə imkan verir, normal iqtisadi şəraitdə istehsal vasitələrinin dəyərinin tam bərpa olunduğunu bildirir. Amortizasiya fondunun sadə artımı ilə müəssisələr köhnəsinə bərabər yeni sistem tətbiq edirlər. istehsalın

genişləndirilməsi üçün əlavə mənfəət, təsisçilərin töhfələri, qiymətli kağızların emissiyası, kreditlər və s. yeni investisiyalar tələb olunur. Geniş istifadə olunan əsas kapital baxımından ən böyük və ən böyük müəssisələr tək-cə sadə deyil, həm də ən az genişlənmiş əmək alətlərinin mənalı genişlənməsini maliyyələşdirmək imkanına malikdirlər.

Maddi aktivlərin iqtisadi mahiyyətinin düzgün müəyyən edilməsi onların uçotu üçün mühüm rol oynayır.

Mülkiyyətin mühüm tərkib hissəsi kimi əsas fondlar, onların iqtisadi mahiyyəti, istehsal və qeyri-istehsal sahələrindəki rolu mühasibat uçotu və iqtisadiyyat sahəsində həm alimlər, həm də praktikantlar arasında həmişə müzakirə obyektinə olmuşdur. Çoxlu sayda çap əsərləri əsas fondlara həsr edilmişdir. Lakin onların iqtisadi mahiyyətini anlamaqda iqtisadçılar və mühasiblər arasında hələ də fikir birliyi yoxdur.

Maddi aktivlər istehsal fondlarının tərkib hissəsidir. Onların xarakterik xüsusiyyəti təbii formasını dəyişmədən və maya dəyərini hissə-hissə amortizasiya şəklində hazır məhsula köçürməklə, istehsal prosesində uzun müddət iştirak etmələridir.

İstehsal prosesində istifadə xarakterinə görə istehsal vasitələri əmək obyektlərinə və əmək vasitələrinə bölünür. Əmək vasitələri insanın özü ilə əmək obyektinə arasında yerləşdirdiyi və onun üçün bu obyektə təsirlərinin aparıcısı kimi xidmət edən vasitələrdir.

Mühasibat uçotu mövqeyindən əmək vasitələri maddi aktivlərin məcmusudur. Maddi aktivlərə aşağıdakılar daxildir: daşınmaz əmlak, nəqliyyat vasitələri, avadanlıqlar, istehsal və məişət avadanlığı, yetkin işçi mal-qara, xüsusi alətlər və digər maddi aktivlərdir (kitabxana fondları, muzey qiymətliyəli, canlı təbiət eksponatları və s.).

Daşınmaz əmlaka, binalara və avadanlıqlara fiziki aktivlər, məsələn, daşınmaz əmlak (torpaq, binalar, tikililər və torpaqla bağlı digər obyektlər), nəqliyyat vasitələri, maşın və avadanlıqlar, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər əmlak daxil olan aktivlər daxildir.

Daşınmaz əmlak, bina və avadanlıq obyektini aşağıdakı iki şərtə cavab verərsə, aktiv kimi tanınır:

1) təşkilatın daşınmaz əmlak, bina və avadanlıqla bağlı gələcək iqtisadi səmərə alacağına inam var;

2) daşınmaz əmlakın, binaların və avadanlığın əldə edilməsi xərcləri etibarlı şəkildə qiymətləndirilə bilər.

Aktiv iqtisadi səmərə gətirmirsə, onun əldə edilməsinin dəyəri hesabat dövrünün xərcləri kimi silinir.

Daşınmaz əmlakın, binaların və avadanlıqların tanınması zamanı aşağıdakı məqamlara diqqət yetirilməlidir:

- Ehtiyat hissələri və təmir avadanlığı ümumiyyətlə inventar kimi tanınır. Bununla belə, əsas ehtiyat hissələri və ehtiyat avadanlığı, əgər müəssisə onlardan bir müddətdən artıq istifadə etməyi planlaşdırırsa, daşınmaz əmlak, bina və avadanlıq kimi tanınmalıdır. Həmçinin, ehtiyat hissələri və ya köməkçi avadanlıqlar yalnız müəyyən bir obyektə birlikdə istifadə oluna bilərsə və nadir hallarda istifadə olunacağı gözlənilirsə, onlar daşınmaz əmlak, bina və avadanlıq kimi tanınmalı və müəyyən müddət ərzində istifadəyə hazır olduqları andan amortizasiya hesablanmalıdırlar;

- təhlükəsizlik və ətraf mühitin mühafizəsi məqsədləri üçün əldə edilmiş obyektlər, gələcək iqtisadi səmərələri birbaşa artırırsalar da, təşkilatın ona məxsus olan digər aktivlərin istifadəsindən gələcək iqtisadi səmərə almasını təmin etmək üçün zəruri şərtidir, buna görə də onlar kimi tanınır. daşınmaz əmlak, binalar və avadanlıqlar.

Maddi aktivlərin müxtəlifliyi onları müxtəlif meyarlara görə təsnif etməyə imkan verir. Maddi aktivlərin təsnifatı maddi aktivlərin uçotunu və hesabatını sadələşdirməyə imkan verir və mühasibat uçotu hesablarında maddi aktivlərin mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatları vaxtında və düzgün əks etdirməyə imkan verir.

Müəssisənin uçot siyasəti Qazaxıstan Respublikasında mühasibat və vergi uçotu tələblərinə uyğun olaraq qurulur.

Müəssisənin uçot siyasəti maddi aktivlərin uçotunun prinsiplərini açıqlayır:

1) standartın tətbiqi üçün metodiki tövsiyələrlə tənzimlənir;

2) Maddi aktivlər faktiki alış maya dəyəri ilə uçota alınır. Torpaq və tikililər sonradan peşəkar qiymətləndiricilər tərəfindən qiymətləndirmə əsasında müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən müəyyən edilən ədalətli dəyərlə uçota alınır. Binalar yığılmış amortizasiya çıxılmaqla uçota alınır;

3) Maddi aktivlərin amortizasiyasını hesablamaq üçün düz xətt üzrə hesablama metodundan istifadə edilir. Bu üsul hesablama və ofis avadanlıqları istisna olmaqla, bütün növ maddi aktivlərə aiddir;

4) Hesablama və ofis avadanlığı üzrə amortizasiyanın hesablanması üçün azalan qalıq metodundan istifadə edilir;

5) Maddi aktivlərin əhəmiyyətli təkmilləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi xərcləri kapitallaşdırılır.

İstehsal prosesində iştirakın xarakterinə görə maddi aktivlər aşağıdakılara bölünür:

- istehsal - bunlar istifadəsi müəssisənin fəaliyyətinin əsas məqsədinə - sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı və digər növ məhsulların istehsalı prosesində gəlir əldə etməyə yönəldilmiş obyektlərdir. Bunlar istehsal prosesində bilavasitə iştirak edən və ya ona şərait yaradan əsas fondlardır. Bunlara sənaye binaları və tikililəri, maşın və avadanlıqlar, ölçü və nəzarət alətləri və cihazları, laboratoriya avadanlıqları, nəqliyyat vasitələri, istehsal və məişət avadanlıqları, alətlər, işçi və məhsuldar mal-qara, çoxillik plantasiyalar;

- qeyri-istehsal;

- ümumi daxili məhsul yaratmayan, lakin onu istehlak edən obyektlər. Bunlar əsas istehlak mallarıdır. Onlar istehsal prosesində iştirak etmirlər, lakin müəssisə işçilərinin mədəni və məişət ehtiyaclarına (binalar, tikililər, mənzil-kommunal təsərrüfat inventarları, səhiyyə, bədən tərbiyəsi və idman) xidmət etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Mülkiyyətə görə maddi aktivlər aşağıdakılara bölünür:

- öz maddi aktivləri - şirkətə məxsus obyektlər;

- icarəyə götürülmüş maddi aktivlər;
- icarə müqaviləsi əsasında başqa müəssisədən onda müəyyən edilmiş müddətə və ya təsərrüfat idarəçiliyinə və ya operativ idarəetməyə alınmış obyektlər;

İstifadə xarakterinə görə maddi aktivlər aşağıdakılara bölünür:

- müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində istifadə olunan fəaliyyətdə olan (istifadədə olan) maddi aktivlər;
- fəaliyyətsiz (güvənli) - müəssisə tərəfindən müvəqqəti istifadə olunmayan maddi aktivlər;
- ehtiyatda (ehtiyatda) - mövcud maddi aktivlərin təmiri, ləğvi, qəzası zamanı onların dəyişdirilməsi üçün ehtiyat təşkil edən maddi aktivlər.

Maddi tərkibinə görə maddi aktivlər aşağıdakılara bölünür:

- maddi məzmunu malik olan və natura şəklində ölçü və hesablamaya yararlı inventar obyektləri (binalar, tikililər, maşınlar, avadanlıqlar);
- inventar olmayan - torpaq, meşə və su torpaqlarına (quruluşlar istisna olmaqla) kapital qoyuluşları, yəni. maddi forması olmayan məsrəflər (torpaq sahələrinin planlaşdırılması, əkin sahələri üçün sahələrin kökündən çıxarılması, icarəyə götürülmüş maddi aktivlərə əsaslı xərclər və s.).

Məqsədindən və yerinə yetirdiyi funksiyalardan asılı olaraq maddi aktivlər aşağıdakı növlərə (qruplar, yarımqruplar) bölünür:

- I. Yer;
- II. bina;
- III. Strukturlar;
- IV. Transfer cihazları;
- V. Maşın və avadanlıq;
- VI. Nəqliyyat vasitələri;
- VII. Alət;
- VIII. İstehsal avadanlığı və aksesuarları;
- IX. Məişət inventar;
- X. İşçi və məhsuldar mal-qara;
- XI. Çoxillik plantasiyalar;

XII. Torpaqların yaxşılaşdırılması üçün əsaslı xərclər (quruluşlar olmadan);

XIII. Digər maddi aktivlər - qiymətindən asılı olmayaraq kitabxana fondları, idman avadanlıqları, muzey qiymətliləri.

Bazar iqtisadiyyatında maddi aktivlərin uçotunun vəzifələri aşağıdakılardır:

- fərdi sahibkarların və təşkilatların maliyyə vəziyyəti, fəaliyyətinin nəticələri və maliyyə vəziyyətindəki dəyişikliklər haqqında operativ idarəetmə və idarəetmə, habelə investolar, təsisçilər, təchizatçılar, alıcılar, kreditorlar, hökumət tərəfindən istifadə üçün zəruri olan dolğun və etibarlı məlumatların formalaşdırılması; Qazaxıstan Respublikasının mühasibat uçotu və maliyyə hesabatları haqqında qanunvericiliyinə uyğun olaraq idarələr, banklar və digər maraqlı şəxslər;

- təsərrüfat əməliyyatları zamanı Qazaxıstan Respublikasının qanunvericiliyinə əməl olunmasına və onların məqsəduyğunluğuna nəzarət etmək üçün maliyyə hesabatlarının daxili və xarici istifadəçiləri üçün zəruri olan məlumatların verilməsi;

- təsərrüfat fəaliyyətinin mənfi nəticələrinin qarşısının alınması və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi üçün təsərrüfatdaxili ehtiyatların aşkar edilməsi;

- əmlakın mövcudluğuna və hərəkətinə, maddi, əmək və maliyyə resurslarından səmərəli istifadəyə nəzarət.

Maddi aktivlərin uçotunda əsas məsələlər bunlardır:

1) onların tanınma anının müəyyən edilməsi;

2) onların faktiki maya dəyərinin, faydalı istifadə müddətinin, köhnəlməsinin və xaric edilməsinin nəticələrinin müəyyən edilməsi;

3) maddi aktivlərin ilkin dəyərində sonrakı kapital qoyuluşlarının və digər dəyişikliklərin müəyyən edilməsi və uçotu qaydası.

Maddi aktivlərin fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar bir ildən artıqdır ki, müəssisənin istehsal (xidmət) sferasında fəaliyyət göstərirlər, onların dəyəri normativ sənədlərlə (xidmət) tənzimlənir, təbii prosesin qorunub saxlanmasıdır (Бабаева Ю.А. 2019: с.21-23).

Maddi aktivlər ilkin dəyərlə uçota alınır, yəni onların faktiki alınması, quraşdırılması və saxlanmasıdır. Torpaq sahələrinə məxsus olanlar istisna olmaqla, maddi aktivlərin ilkin dəyəri onların yenidən qiymətləndirilməsi, yenidən qurulması,

yeni tikililərin saxlanması, yeni avadanlıqların quraşdırılması və qismən ləğv edilməsi zamanı dəyişə bilər.

Bununla belə, əsas fondlar istehsal prosesində ən mühüm amillərdən biridir, onların maya dəyəri məhsulun maya dəyərində əks olunmalıdır. Bu, istehsal edilmiş məhsulların, görülən işlərin və ya müəyyən müddət ərzində çəkilmiş cari xərclərin dəyərindən əsas fondların dəyərini hesablamaqla əldə edilir. Bu əməliyyatlar maddi aktivlərin köhnəlməsi hesablanmaqla həyata keçirilir (Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. 2014: s.67).

Maddi aktivlərin əsaslandırılmış təsnifatı mühasibat uçotunun təşkili və obyektlər haqqında etibarlı məlumatların formalaşdırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müvafiq uçotun aparılması üçün maddi aktivlərin qiymətləndirilməsinin vahid prinsiplərinin müəyyən edilməsi də vacibdir. Maddi aktivlər üç növə görə qiymətləndirilir: ilkin, qalıq və bərpa dəyəri.

Maddi aktivlər (dəyər ifadəsində) müəssisənin balansında əks olunduğu vaxt balansda əks etdirilir. Onun qətiyyəti onların alınma mənbəyindən asılıdır. Maddi aktivlər kapital qoyuluşları vasitəsilə şirkətin özü tərəfindən yaradıla, başqa şirkətlər və fiziki şəxslər tərəfindən alın bilər (Cəfərli Q.A. 2009: s.56).

Bu halda, bu torpaq, tikili və avadanlıqların yaradılması və ya əldə edilməsi üzrə faktiki məsrəf daşınma və quraşdırma xərcləri daxil olmaqla, maddi aktivlərin əsas dəyərini əks etdirir.

Maddi aktivlərin alış dəyəri sabit ölçü vahidi hesab olunur. Bununla belə, obyekt yenidən dizayn edərkən, genişləndirərkən və ya qismən ləğv edərkən onun dəyəri dəyişir. Torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyəri onların yenidən qiymətləndirilməsi əsasında hökumət tərəfindən dəyişdirilə bilər.

Maddi aktivlərin bərpa dəyəri dedikdə, müasir şəraitdə onların təkrar istehsalına çəkilən xərclər başa düşülür.

Maddi aktivlər istifadə edildikdə köhnəlməyə məruz qalır və onların köhnəlməsi nəticəsində əvvəlki dəyərini itirir (Вильямс Я.Н. 2018: s.76).

1.2. Maddi aktivlərin uçotunun təşkili prinsipləri, problemləri və vəzifələri

Buraya, ilk növbədə, istehsal sahələri, torpaq və avadanlıqlar, o cümlədən: əmək məhsullarının və malların (məsələn, nəqliyyat vasitələri) qarışdırılması və saxlanması üçün istifadə olunan əmək vasitələri (maşınlar, maşınlar, avadanlıqlar və s.), habelə adi əşyalar daxildir (Cəfərli H. 2009: s.12-14).

Maddi aktivlərə çoxillik bitkilər, yaşlı işçilər və məhsuldar heyvanlar (xırda heyvanlar istisna olmaqla) və torpaqların yaxşılaşdırılmasına (drenaj, meliorasiya, suvarma və s.) kapital qoyuluşları daxildir. Binaların, maddi aktivlərin xüsusi qrupunu qeyri-istehsalat binaları, maddi aktivlərin və təkrar istifadə edilə bilən əşyalar təşkil edir. Onlar cəmiyyətin mədəni və sosial ehtiyaclarını ödəmək üçün nəzərdə tutulmuşdur, eyni zamanda uşaq və tibb müəssisələrində, məktəblərdə, klublarda və s. kimi istifadə olunur. Qeyri-istehsal binaları, torpaq və avadanlıqlar əslində işçi qüvvəsi deyil. Ancaq eyni zamanda köhnəldikcə, dəyərini qismən itirir və təbii formasını saxlayırlar. Torpaq da kənd təsərrüfatında işçi qüvvəsinə aiddir. Beləliklə, “əsas vəsait” termini “əmək” termininə uyğun gəlmir, çünki qeyri-istehsal aktivləri binaların, torpaqların və avadanlıqların tərkibinə aiddir. Binadan, torpaqdan və avadanlıqdan düzgün istifadə etmək və onların tam saxlanılmasını təmin etmək vacibdir. Bu baxımdan binaların, torpaqların və avadanlıqların uçotu mühüm rol oynayır. Binaların, torpaqların və avadanlıqların uçotu aşağıdakıları təmin etməlidir: - bütün binaların, torpaq və təsərrüfat avadanlıqlarının saxlanmasına nəzarət; - Təsərrüfata köçmə, giriş və çıxışın düzgün qeydiyyatı; - Mühasibat uçotu registrlərində binalardan, torpaqdan və avadanlıqlardan istifadənin və onların hərəkətinin vaxtında və düzgün uçotunun aparılması; - amortizasiyanın (köhnəlmənin) müəyyən edilmiş normalara uyğun düzgün hesablanması və bu məbləğlərin mühasibat uçotunda vaxtında əks olunması. Binaların, torpaq və avadanlıqların ləğv edilməsinin nəticələrinin müəyyən edilməsi, habelə təsərrüfatdan kənara çıxarılması və s.. Kənd təsərrüfatı sənayesində maddi aktivlərin daxil olması üçün kanallar fərqlidir.

Təsərrüfatı təşkil edən bina, torpaq və texnika mütləq təcili verilməli və qəbul edilməlidir. Maddi aktivlərin qəbulu üçün əsas sənəd “Torpaq, tikili və

avadanlıqların qəbulu və təhvil-təslim aktıdır”. Aktda qəbul edilmiş obyektin qısa təsviri, onun texniki şərtlərə uyğunluğu, yoxlamanın nəticələri göstərilməlidir. Çatışmazlıqlar varsa, dərhal aradan qaldırılır. Akt təsərrüfat sahibi tərəfindən təsdiq edilir və uçota verilir. Təsərrüfat nümayəndəsi yerli təchizat bazasından aldığı bina, torpaq və avadanlıqları etibarnamə əsasında alır. Təsərrüfat nümayəndəsi tədarükçülərdən su və ya dəmir yolu nəqliyyatı ilə alınan binaları, torpaq sahələrini və avadanlıqları etibarnamə ilə də qəbul edir. Bu halda, vəsaitin mövcudluğu onunla birlikdə göndərilən nəqliyyat sənədi ilə yoxlanılır. Əvvəlcədən skan, avtomobilin avadanlıqları, möhürləri və s. yoxlanılır. Akt əlavə edilmiş sənəddəki məlumatlar ilə faktiki məlumatlar arasında uyğunsuzluq olduqda və ya zərər aşkar edildikdə tərtib edilir. Qanuna əsasən, iddialar nəqliyyat təşkilatları tərəfindən irəli sürülüb. Alınmış avadanlıq, texnika və s.. Müəssisəyə gəldikdən sonra təsərrüfat sahibinin təyin etdiyi komissiya tərəfindən qeydiyyatata alınması üçün qəbul edilir. Bu, aydın şəkildə nəzarət edilir və müvafiq aktla rəsmiləşdirilir (Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə. və başqaları. 2008: s.98).

Mülkiyyətçilərdən mürəkkəb maşınlar (kombaynlar, traktorlar, avtomobillər) alınarkən, pasport paralel olaraq qəbul edilməlidir. Pasport nəqliyyat vasitələrinin əsas texniki xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Gələcəkdə bütün cari və əsaslı təmir işləri təsərrüfatın mühəndis və mühasibləri tərəfindən həyata keçiriləcək. Onun emalatxanasında istehsal olunan inventar və digər avadanlıqlar faktura və ya kassa orderləri əsasında xaricdən gətirilir. İstismarda olan bütün torpaq, tikili və avadanlıqlar aşağıdakı inventarda pətəklər, təsərrüfatlar və digər istehsalat vahidləri kimi təsnif edilir: maddi aktivlər, işçi və məhsuldar mal-qara, quşçuluq və arı ailələri, çoxillik bitkilər.

Beləliklə, əsas fondların köhnəlməsi nəticəsində köhnəlməsi onların köhnəlməsi (köhnəlməsi) adlanır. Bu əməliyyat istehsal olunan əmtəənin dəyərindən və ya dövriyyəsiindən müəyyən nisbətlərdə maddi aktivlərin dəyərini çıxmaqla həyata keçirilir.

Şirkətlərin maddi aktivləri yenidən yaradılmış obyektlərin işlədilməsi, digər təşkilatdan pulsuz daxilolma, müəssisə yaradılarkən səhmdarlar tərəfindən

nizamnamə kapitalı şəklində verilən maddi aktivlər, digər müəssisələr və fiziki şəxslərdən pul vəsaitlərinin çıxarılması, müəssisə tərəfindən hazırlanmış maddi aktivlərdir. Mövcud maddi aktivlərin uçotu onların təsnifat qrupu və yerləşdiyi yer üzrə təşkil edilir.

Tikilmiş və istifadəyə verilmiş maddi aktivlər mühasibat uçotunda əks etdirilir. Burada smeta və adların siyahısı verilmişdir, obyektin tikintisi ilə bağlı bütün məsrəflər tikintinin təsərrüfat və ya hər bir müqavilə yolu ilə edilməsindən asılı olmayaraq 08 №-li “Kapital qoyuluşları” hesabında əks olunur.

Maddi aktivlərin köhnəlməsi (amortizasiya)

İstifadəsi nəticəsində maddi aktivlər köhnəlir ki, bu da onların göstərcisinin və istifadə yollarını aşağı salır. Amortizasiya fiziki və mənəvi şəkildə öz əksini tapır.

Maddi aktivlərin fiziki aşınması nəticəsində fiziki keyfiyyətini, texniki-iqtisadi xassələrini itirir və yararsız hala düşür. Əsas fondların köhnəlməsi ölkələrin elmi-texniki inkişafı, onların dəyərinin aşağı düşməsi və daha məhsuldar fondların yaradılması ilə əlaqədardır.

Başqa sözlə, maddi aktivlərin köhnəlməsinə amortizasiya deyilir.

Maddi aktivlər istehsalın vacib elementlərindən olduğundan bunların maya dəyəri məhsulun maya dəyərinə daxil edilməlidir. Bu, maddi aktivlərin köhnəlməsinin hesablanması ilə edilir. Bu səbəbdən amortizasiya olunan əmlak üçün amortizasiya (köhnəlmə) normaları seçilmişdir.

AR 2000-ci il 11 iyul tarixli 905-11 nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 114-cü maddəsində maddi aktivlər üzrə amortizasiya və gəlirdən çıxılmalar nəzərdə tutulur. Bir sıra yeni qaydalar müəyyən edilib. Beləliklə, maddi aktivlərin tipləri üzrə illik köhnəlmə qaydaları belə müəyyən edilir:

- a) binalar, tikililər və qurğular - 7 faizədək;
- b) maşınlar, avadanlıqlar və hesablama texnikası - 25 faizədək;
- v) nəqliyyat vasitələri - 25 faizədək;
- q) iş heyvanları - 20 faizədək;

d) geoloji-kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər - 25 faizədək;

e) qeyri-maddi aktivlər - istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün – 10 faiz, istifadə müddəti müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mü-tənasib məbləğlərlə;

k) digər maddi aktivlər - 20 faizədək.

Maddi aktivlərin vergi ilinin sonunda həmin kateqoriyaya aid olan maddi aktivlərin qalıq dəyərində maddi aktivlərin hər bir kateqoriyası üçün müəyyən edilmiş köhnəlmə normasının tətbiq edilməsi yolu ilə hesablanır.

Binaların, tikililərin və tikililərin (bundan sonra binalar) köhnəlməsi hər bir bina üçün ayrıca aparılır.

Maddi aktivlərin aylıq köhnəlməsi ayrıca hesablandığı üçün müəssisələr illik köhnəlmə normasını 12 aya bölmək yolu ilə aylıq köhnəlmə normasını müəyyən edirlər.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş torpaq, sənət əsərləri və digər amortizasiya olunmayan əmlak amortizasiya hesab edilmir.

İcarəyə götürülmüş maddi aktivlər (uzunmüddətli icarələr istisna olmaqla) üzrə amortizasiya (köhnəlmə) bankın debetində əks etdirilir. Tam köhnəlmiş maddi aktivlər amortizasiya olunmur.

II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ TƏHLİLİ METODİKASI

2.1. Maddi aktivlərin həcmi, dinamikası və strukturunun təhlili

İstehsal-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisələr istehsal prosesində öz funksiyalarına və əmtəə dəyərinin formalaşmasında iştirak xarakterinə görə fərqlənən əsas və dövriyyə vəsaitlərinə malik olmalıdırlar. Onların istehlakı və yenilənməsi prosesləri də müxtəlifdir.

Əsas kapital - binalar, tikililər, avadanlıqlar öz təbii formasını saxlayaraq bir sıra istehsal dövrlərinə xidmət edir. Dövriyyə kapitalı müstəqil istehlak formasını saxlamadan bir istehsal dövrü ərzində tamamilə istifadə olunur və hər yeni istehsal dövrü üçün onlar yeniləri ilə əvəz edilməlidir.

Xalq təsərrüfatı şəraitində əsas və dövriyyə kapitalı istehsal prosesində iştirak və dəyər hazırlama məhsula köçürülməsi xarakterindən asılı olaraq əsas və dövriyyə fondlarına bölünən istehsal fondları şəklində fəaliyyət göstərir.

Maddi aktivlərin təyinatına görə sahibkarlıq fəaliyyətində (istehsalda) istifadə olunanlara və sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə olunmayanlara (qeyri-istehsal) bölünür. Sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə olunan əsas vəsaitlərə (əsas istehsal fondlarına) öz təbii formasını saxlamaqla, istehsal prosesində dəfələrlə iştirak edən və köhnəldikcə dəyərini tədricən hazır məhsulun (işin, xidmətlərin) maya dəyərinə keçirən əmək alətləri daxildir. onların iştirakı ilə istehsal edilmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə olunmayan vəsaitlərə müəssisənin işçilərinin mədəni-məişət sferasına xidmət edən və onun balansında qeyd olunan qeyri-istehsal obyektləri daxildir. Qeyri-istehsal fondlarına poliklinikalar, dispanserlər, sağlamlıq düşərgələri, məktəbəqədər uşaq müəssisələri və s.

Sənaye müəssisələrində istehsalın həcmi artıran ən mühüm amillərdən biri də onların lazımi miqdarda və çeşiddə əsas fondlara malik olması və onlardan daha dolğun və səmərəli istifadə edilməsidir.

Maddi aktivlərin obyektləri xidmətlər göstərilir və işlər görülür. Təsərrüfat subyektinin əsas kapitalının ümumi məbləğində əsas payı əsas vəsaitlər tutur. Təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin yekun nəticələri əsasən onların kəmiyyətindən, dəyərindən, keyfiyyət vəziyyətindən, istifadənin səmərəliliyindən asılıdır.

Maddi aktivlərin təhlilinin əsas məqsədi əsas fondlardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarını müəyyən etməkdir.

Maddi aktivlərinin vəziyyətinin və səmərəli istifadəsinin təhlilinin məqsədləri aşağıdakılardır:

- müəssisənin və onun struktur bölmələrinin əsas vəsaitlərlə təminatının yaradılması - vəsaitlərin tərkibinin və texniki səviyyəsinin onlara olan tələbata uyğunluğu;

- əsas fondların tərkibinin və dinamikasının, aktiv hissəsinin yenilənmə sürətinin öyrənilməsi;

- əsas fondlardan istifadə dərəcəsinin və onlara təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;

- maşın və avadanlıqlar parkından istifadənin tamlığının və mürəkkəbliyinin müəyyən edilməsi;

Maddi aktivlərdən istifadənin istehsal həcminə və təsərrüfat subyektinin işinin digər iqtisadi göstəricilərinə təsirinin müəyyən edilməsi;

Maddi aktivlərdən istifadəni yaxşılaşdırmaqla kapitalın məhsuldarlığının artması, istehsalın və mənfəətin artırılması üçün ehtiyatların müəyyən edilməsi.

Maddi aktivlərin təhlilinin nəticələrinin tamlığı və etibarlılığı təhlildə istifadə olunan iqtisadi məlumatların keyfiyyətindən, məzmunundan asılıdır. Müəssisələrdə əsas vəsaitlərin təhlili imkanları avadanlığın vaxtının və dayanma müddətinin, onların məhsuldarlığının və istifadə dərəcəsinin əməliyyat və texniki uçotunun təşkilinin aşağı səviyyədə olması, əsas vəsaitlərlə aparılan əməliyyatlar üzrə analitik, maliyyə nəticələrinin olmaması ilə məhdudlaşır. Maddi aktivlərin təhlili üçün məlumat mənbələri kimi mühasibat uçotu məlumatlarından istifadə olunur: balans hesabatı, mənfəət və zərər haqqında hesabat, balans və mənfəət hesabatının izahı, əsas vəsaitlərin inventar kartlarıdır.

Əmək vasitələrinin təhlili mövcudluğunun, tərkibinin, dinamikasının və quruluşunun öyrənilməsi ilə başlayır.

İstənilən növ məhsulun (işin, xidmətin) istehsalı maddi ehtiyatlardan istifadə ilə bağlıdır. Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) istehsalı və satışı, maya dəyərinin aşağı salınması proqramının həyata keçirilməsi üçün əsas və zəruri şərt müəyyən çeşiddə və keyfiyyətdə olan maddi ehtiyatlardır. Resurslardan kompleks istifadə, onların rəşional istehlakı, daha ucuz və səmərəli materiallardan istifadə istehsalın artırılmasında və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında ən mühüm istiqamətdir.

Çeşidlərin yenilənməsi, istehsal imkanlarının genişləndirilməsi maddi resurslara tələbatın artmasına səbəb olur. Təsərrüfat subyektləri növləri, markaları, çeşidləri, ölçüləri ilə fərqlənən böyük miqdarda maddi resurslar istehlak edirlər.

Materialların nomenklaturası eyni materiallara olan ehtiyacın hesablamalarını düzgün sistemləşdirməyə və qruplaşdırmağa imkan verir. Maddi ehtiyatlar təsərrüfat subyektinin məhsul istehsal etmək, xidmət göstərmək və iş görmək məqsədilə təsərrüfat fəaliyyətində istifadə etmək üçün aldığı müxtəlif növ xammal, material, yanacaq, enerji, komplektləşdirici hissələr və yarımfabrikatlardır.

Maddi aktivlərin strukturunun təhlili onlardan istifadənin yaxşılaşdırılması yollarını və tədbirlərini işləyib hazırlamağa imkan verir. Əsas fondların strukturunun dəyişməsinə müxtəlif amillər təsir edir: müəssisənin coğrafi mövqeyi; karotaj fondu; vahid sahəyə ağac konsentrasiyası; qamçı həcmi; qaya tərkibi; daşınma məsafəsinin uzadılması; yeni texnologiyanın tətbiqi; texnologiya; əməyin və istehsalın təşkili; avadanlıqların modernləşdirilməsi; əl işlərinin mexanikləşdirilməsi; ağac xammalının kompleks istifadəsi; mişarçılığın inkişafı və texnoloji çiplərin istehsalı yolu ilə ağacın dərinədən emalı; bina və tikililərdən daha səmərəli istifadə; maşın və avadanlıqların ayrı-ayrı qrupları arasında optimal nisbətlərin yaradılması.

Təşkilatlar müxtəlif fəaliyyət növləri həyata keçirirlər ki, bu da müxtəlif növ əsas vəsaitlərə ehtiyacın yaranmasına səbəb olur. Maddi aktivlərin təsnifatının ümumi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirilir.

Meşə kompleksi təşkilatlarının əsas vəsaitləri onların iştirakı ilə istehsal olunan məhsulların və ya işlərin, xidmətlərin hansı sahəyə və fəaliyyət növünə aid olmasından asılı olaraq bölüşdürülür.

Hal-hazırda maddi tərkibinə görə əsas vəsaitlərin aşağıdakı standart təsnifatı istifadə olunur:

- ağac emalı sənayesi müəssisələrinin inzibati binaları, meşə təsərrüfatı, yanğın və kimya stansiyalarının binaları, emalatxanalar, anbarlar, qarajlar və s.;
- yolların, körpülərin, suvarma və drenaj hidrotexniki qurğularının karotajı; yanğın qüllələri və s.;
- ötürücü qurğular, meşə təsərrüfatının boru kəmərləri, yanğınsöndürmə və digər xüsusi su təchizatı və kanalizasiya sistemləri, elektrik şəbəkələri, telefon şəbəkələri;
- güc maşınları və avadanlıqları buxar maşınları, daxili yanma mühərrikləri, elektrik mühərrikləri, elektrik maşınları və digər enerji avadanlıqları;
- iş maşınları və avadanlıqları mişar dəyirmanları, ağac emalı dəzgahları, kəsici dəzgahlar, sürgülər, kultivatorlar, ağac əkənlər, meşə toxumçuları və s.;
- ölçü və nəzarət alətləri və cihazları Bütün növ ölçmələr və istehsal proseslərinin tənzimlənməsi üçün alətlər və cihazlar;
- Kompüter mühəndisliyi;
- nəqliyyat vasitələri - insanların və yüklərin daşınması üçün nəzərdə tutulmuş avtomobil, dəmir yolu, çay, dəniz, hava nəqliyyatı;
- mexanikləşdirilmiş və mexanikləşdirilməmiş kəsici alətlər və digər ümumi təyinatlı alətlər;
- minimum əmək haqqının 100 misindən artıq və istismar müddəti bir ildən çox olan istehsal və məişət inventarları, əmək alətləri;
- çoxillik meyvə və giləmeyvə plantasiyaları, abadlıq və bəzək plantasiyaları, botanika bağlarının süni plantasiyaları və s.;
- digər əsas vəsaitlər.

Maddi aktivlərin tərkibinə təşkilatın mülkiyyətində olan torpaq sahələri, təbiətdən istifadə obyektləri: su, yerin təki və digər təbii sərvətlər daxildir.

İstehsal prosesində iştirakın xarakterindən asılı olaraq əsas fondlar istehsal sferasında fəaliyyət göstərən istehsal əsas fondlarına və işçilərin sosial-mədəni tələbatının ödənilməsi sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-istehsal əsas fondlarına bölünür.

Əmək obyektinin hazır məhsula çevrilməsi prosesində onun təsirinin xarakterindən asılı olaraq istehsal vasitələri aktiv və passivlərə bölünür. Aktiv hissə (iş maşınları və avadanlıqları, nəqliyyat vasitələri) istehsal prosesinə, məhsulların (işlərin, xidmətlərin) kəmiyyət və keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Passiv hissə onunla fərqlənir ki, onsuz tam hüquqlu istehsal prosesi üçün lazımı şərait yoxdur.

İstehsal xərclərinin ümumi dəstində onlar təxminən 70% təşkil edir ki, bu da məhsulların yüksək maddi istehlakının sübutudur. Məhsulların material istehlakının azaldılması işin təkmilləşdirilməsi üçün ən vacib istiqamətdir, çünki bütün növ resurslardan qənaətlə istifadə istehsalın artımını və maya dəyərinin azalmasını təmin edir.

1. Yaradılan xidmət müəssisələrində material ehtiyatlarından istifadənin təhlilinin məqsədləri (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2008):

- növlər, markalar, keyfiyyət və təhvil müddətləri üzrə təsərrüfat subyektinin zəruri maddi aktivlərilə təminat səviyyəsinin müəyyən edilməsi;
- məhsulların material sərfi səviyyəsinin dinamikada təhlili;
- məhsulların material sərfi səviyyəsinin dəyişməsinə ayrı-ayrı amillərin təsirinin öyrənilməsi;
- materialların məcburi dəyişdirilməsi ilə əlaqədar itkilərin, habelə material çatışmazlığı səbəbindən avadanlıqların və işçilərin dayanma vaxtının müəyyən edilməsi;
- maddi-texniki təchizatın təşkilinin və material ehtiyatlarından istifadənin məhsulun həcminə və məhsulun maya dəyərinə təsirinin qiymətləndirilməsi;
- material məsrəflərinin azaldılması üçün istifadə olunmamış imkanların (təsərrüfatdaxili ehtiyatların) müəyyən edilməsi və onların istehsalın həcminə təsiri.

Təsərrüfat subyektlərinin maddi ehtiyatlarla mövcudluğunun təhlili üçün məlumat mənbələri aşağıdakılardır:

- biznes plan;
- əməliyyat-texniki və uçot məlumatları;
- material ehtiyatlarının daxil olması, məxaric edilməsi və qalıqları haqqında analitik uçotdan məlumatlar;
- “Məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalına və satışına məsrəflər haqqında məlumat”.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində maddi ehtiyatların təhlilinin məqsədi resurslardan səmərəli istifadə etməklə istehsalın səmərəliliyini yüksəltməkdir.

Maddi resurslara tələbatın artması ekstensiv və intensiv şəkildə ödənilə bilər. Material ehtiyatlarına olan ehtiyacı ödəməyin geniş yolu daha çox materialın əldə edilməsini və istehsalını nəzərdə tutur ki, bu da xüsusi material xərclərinin artmasına səbəb olur. Lakin istehsalın həcmi artarsa, sabit məsrəflər azalarsa, istehsalın maya dəyəri azala bilər.

Maddi ehtiyatlara olan ehtiyacların ödənilməsinin intensiv yolu istehsal prosesində materialların daha qənaətli istifadəsini nəzərdə tutur ki, bu da konkret material məsrəflərinin azaldılmasını təmin edir və istehsalın maya dəyərini aşağı salır.

Təsərrüfat subyektinin maddi resurslarla təminatının təhlili

İstehsalın həcmının artması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi daha çox təsərrüfat subyektində maddi ehtiyatların mövcudluğundan və onlardan istifadənin səmərəliliyindən asılıdır.

İstənilən növ məhsulun (işin, xidmətin) istehsalı maddi ehtiyatlardan istifadə ilə bağlıdır. Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) istehsalı və satışı, maya dəyərinin aşağı salınması proqramının həyata keçirilməsi üçün əsas və zəruri şərt müəyyən çeşiddə və keyfiyyətdə olan maddi ehtiyatlardır. Resurslardan kompleks istifadə, onların rəşional istehlakı, daha ucuz və səmərəli materiallardan istifadə istehsalın artırılmasında və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında ən mühüm istiqamətdir.

Çeşidlərin yenilənməsi, istehsal imkanlarının genişləndirilməsi maddi resurslara tələbatın artmasına səbəb olur. Təsərrüfat subyektləri növləri, markaları, çeşidləri, ölçüləri ilə fərqlənən böyük miqdarda maddi resurslar istehlak edirlər.

Maddi aktivləristehsal prosesində istifadə olunan maddi ehtiyatların məcmusu olan maddi məsrəflərə keçir. İstehsal xərclərinin ümumi dəstində onlar təxminən 70% təşkil edir ki, bu da məhsulların yüksək maddi istehlakının sübutudur. Məhsulların material istehlakının azaldılması işin təkmilləşdirilməsi üçün ən vacib istiqamətdir, çünki bütün növ resurslardan qənaətlə istifadə istehsalın artımını və maya dəyərinin azalmasını təmin edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsul çeşidi daim dəyişir, müəyyən vaxtda ehtiyacların vəziyyətini əks etdirir. Nəticədə, təsərrüfat subyektlərində artıq xammal, maddi aktivlər və ya müəyyən edilmiş lazımsız materiallar ola bilər. Məhsul çeşidinə əsasən artıq və tələb olunmamış materiallar mədaxil və məxaric müqayisə edilərək anbar uçotu ilə müəyyən edilir. Bir il və ya daha çox müddətə tələb olunmayan materiallar yavaş hərəkət edən (lazımsız) kimi təsnif edilir. Ümumi dəyəri və onların həyata keçirilməsi üçün tədbirləri müəyyənləşdirilir.

İstehlak olunan material ehtiyatlarının keyfiyyəti məhsulun həcminə böyük təsir göstərir. Keyfiyyətdəki dəyişiklik məhsuldarlığı müəyyən edir. İstehlak olunan material ehtiyatlarının keyfiyyətinin azalması avadanlıqların xarab olmasına, material sərfi normalarının pozulmasına, maya dəyərinin artmasına və hazır məhsulların keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Buna görə də, maddi ehtiyatların mövcudluğunu təhlil edərkən, hesabat dövründə qəbul edilmiş materialların keyfiyyətini yoxlamaq, keyfiyyəti aşağı olan materialların alınmasının səbəblərini öyrənmək, materialların alınması üçün təchizat şəbəsi tərəfindən hansı tədbirlərin görüldüyünü öyrənmək lazımdır.

Keyfiyyətin təhlili seçmə yoxlama yolu ilə aparılır, yoxlamanın nəticələrinə əsasən tələblərə cavab verməyən materialların qəbulu aktları tərtib edilir ki, bu da təchizatçılara qarşı sanksiyaların və iddiaların təqdim edilməsi üçün əsasdır. Material sərfiyyatının dəyişməsinə kəmiyyət təsirini hesablamaq üçün plan üzrə və

faktiki olaraq (yəni bütün planlaşdırılmış və bütün faktiki göstəricilərlə) material sərfi göstəricisini, təhlil obyektini müəyyən etmək lazımdır.

Struktur yerdəyişmələrində baş verən dəyişikliklərin material sərfiyyatının səviyyəsinə təsirini müəyyən etmək üçün faktiki məhsul və çeşid üçün yenidən hesablanmış material intensivliyi ilə plana uyğun olaraq material intensivliyi arasındakı fərqi hesablamaq lazımdır.

Ayrı-ayrı məhsulların maya dəyərini dəyişməsinin məhsulların material istehlakı səviyyəsinə təsirini hesablamaq üçün planda qəbul edilmiş qiymətlərdəki material intensivliyi ilə yenidən hesablanmış məhsulların material intensivliyi arasındakı fərqi hesablamaq lazımdır. Xammal və materialların qiymətlərindəki dəyişikliklərin, elektrik enerjisi tariflərinin material tutumunun dəyişməsinə təsirini müəyyən etmək üçün planda qəbul edilmiş qiymətlərlə faktiki material tutumu arasındakı fərqi tapmaq lazımdır.

Topdansatış qiymətlərinin dəyişməsinin material sərfiyyatının dəyişməsinə təsirini müəyyən etmək üçün hesabat ilində qüvvədə olan qiymətlərlə faktiki material sərfi ilə planlaşdırılmış topdansatış qiymətləri ilə faktiki material sərfi arasındakı fərqi hesablamaq lazımdır.

Faktorların məhsulun həcminə təsirini hesablamaq üçün zəncirvari əvəzetmələr metodundan, mütləq fərqlər və nisbi fərqlər metodundan, inteqral metoddan istifadə etmək olar (İsmayılov M.H., Əhmədov Y.B., Hüseynov M.M. 2016).

Maddi aktivlərin müəyyən qruplarının mövcudluğu, onların texniki vəziyyəti və maya dəyəri haqqında məlumat almaq üçün əsas vəsaitlərin həm natura, həm də dəyər ifadəsində uçotu aparılır.

Maddi aktivlərin uçot məlumatları fiziki ifadədə müəssisənin istehsal gücünü, məhsuldarlığını, xidmət müddətini, tərkibini və s.

Pul ifadəsi Maddi aktivlərin ümumi dəyərini, strukturunu və dinamikasını, illik amortizasiyanın hesablanması, istehsal xərclərini, müəssisələrin rentabelliğini, daşınmaz əmlak vergisini müəyyən etmək üçün lazımdır.

Xərc Maddi aktivlərin yaradılmasının faktiki dəyəridir. Buraya tikinti, istehsal və ya əsas vəsaitlərin alınması, çatdırılma və tikinti-quraşdırma işləri ilə bağlı xərclər daxildir.

Əvəzətmə dəyəri Maddi aktivlərin təkrar istehsalına çəkilən xərcdir. Yenidən qiymətləndirmənin aparıldığı ildə qüvvədə olan qiymətlərlə əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Maddi aktivlərin bərpa dəyəri üç üsulla müəyyən edilir:

1. Qiymətləndirilən və sənədləşdirilən obyektlərə bənzər yeni obyektlər üçün müəyyən tarixdə mövcud olan qiymətlərə birbaşa olaraq obyektlərin dəyərini yenidən hesablamaqla.

2. Maddi aktivlərin istismara verilmə tarixi ilə müqayisədə indiki vaxtda bahalaşmasını nəzərə alan əmsalların tətbiqinə əsaslanan indeks metodundan istifadə etməklə.

Qalıq dəyəri amortizasiya çıxılmaqla əsas vəsaitlərin ilkin (və ya dəyişdirilməsi) dəyəridir. Qalıq dəyər (Fost) əsas vəsaitlərin dəyərinin amortizasiya olunmayan hissəsini xarakterizə edir, yəni. dəyər hələ hazır məhsula köçürülməmişdir.

İstehsal tullantılarının istifadəsinin təhlili

Məhsulların, işlərin, xidmətlərin yaradılması zamanı texnoloji prosesdə istehsal tullantıları yaranır. İstehsal tullantıları qaçılmazdır. Lakin onların dəyəri sabit deyil. Bu, materialın istehlak nisbətlərinin nə qədər mütərəqqi olmasından, istifadə olunan texnologiya səviyyəsindən və istehsalın xüsusiyyətlərindən asılıdır.

İstehsal tullantılarının bir hissəsi müəssisələr tərəfindən müstəqil istifadə olunur, istehsal tullantılarından satış gəlirlərini artıran müəyyən növ məhsullar hazırlanır. İstehsal tullantılarının bir hissəsi xammal və material şəklində mümkün istifadə qiymətinə digər təsərrüfat subyektlərinə satıla bilər.

Materialların səmərəliliyi və material sərfi baxımından materialların istifadəsinin səmərəliliyinin təhlili istehsal tullantılarının istifadəsinin təhlili ilə tamamlanmalıdır. Materialın səmərəliliyi göstəricisi tullantıların dəyərinin istehlak materiallarının ümumi dəyərinə nisbəti kimi müəyyən edilir.

İstehsal tullantılarının təhlili məhsulların material sərfi göstəricisinin müəyyən edilməsindən başlayır. Göstərici plana uyğun olaraq hesablanır, əslində. Sonra sapma müəyyən edilir. Hesablamaların nəticələrinə əsasən smeta verilir. Daha sonra planlaşdırılan materialın səmərəliliyindəki dəyişiklik təhlil edilir.

Bu əmsal xammal qiymətində (maya dəyəri ilə) mümkün istifadə qiymətində tullantıdan neçə dəfə baha olduğunu göstərir. Bu əmsal əsasında tullantıların maya dəyəri plan (istehsalat texnologiyasına əsaslanaraq plan normaları üzrə) və fakt üzrə müəyyən edilir.

Alınan nəticələr müqayisə edilir və qiymətləndirilir. İstehsal tullantılarının maya dəyərinin dəyişməsinə müəyyən edilir. Əgər bütün tullantılar satılırsa, onda materialların faydalı istifadə əmsalını və nəticədə istehsal tullantılarının payının dəyişməsinə müəyyən etmək lazımdır. Məlumata görə, bu əmsal plana uyğun olaraq müəyyən edilir.

Sonda tullantıların miqdarının dəyişməsinin məhsulun həcmində dəyişməsinə təsiri müəyyən edilir. Bunun üçün tullantıların miqdarının dəyişməsinə planlaşdırılan material sərfinə bölmək lazımdır. Hesablamalara əsaslanaraq, nəticə çıxarmaq və məhsulların istehsalında material istehlakını və planlaşdırılan tullantıların miqdarını azaltmaq üçün tədbirləri müəyyən etmək lazımdır.

2.2. Maddi aktivlərdən istifadənin səmərəliliyinin təhlili

Hər bir müəssisə üçün maddi aktivlər onun mövcudluğu və inkişafı üçün əsas potensialdır. Maddi aktivlər istismar müddəti 1 ildən çox olan əsas istehsal alətləridir ki, onlar istehsal prosesində dəfələrlə iştirak edir, öz təbii formasını saxlayır və zamanla köhnəlir, bütün dəyərini hissə-hissə qiymətlə istehsal olunan məhsula ötürür. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət Müəssisələrində maddi aktivlərin təhlili aşağıdakılardan ibarət olacaqdır:

- maddi aktivlərin həcmi, tərkibini və dinamikasını, maşın və avadanlıqların texniki vəziyyətini və yenilənmə sürətini xarakterizə etmək;
- müəssisənin və onun struktur hissələrinin əməliyyat sistemləri ilə təchizatını müəyyən etmək;
- əməliyyat sistemlərindən istifadənin effektivliyi və onların amillərinin dəyişikliklər müəyyən edilməsi;
- maddi aktivlərinin tətbiqi dərəcəsinin istehsal həcminə və digər fəaliyyət göstəricilərinə təsirini müəyyənləşdirmək;
- əsas fondların (əmək alətlərinin) aktiv hissəsinin istifadəsinin öyrənilməsi, istehsal gücündən istifadənin xüsusiyyətləri, avadanlıqların ən mühüm qruplarından istifadənin ekstensiv və intensiv göstəricilərinin aydınlaşdırılması.

Maddi aktivlərin vəziyyətinin və optimal istifadəsinin təhlilinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- müəssisənin və onun struktur hissələrinin maddi aktivlər ilə təchizatının qurulması;
- maddi aktivlərin tərkibinin və strukturunun müəyyən edilməsi, ƏS-in tərkibində və strukturunda, texniki vəziyyətində baş verən dəyişikliklərin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi;
- istehsalata cəlb edilməyən avadanlığın miqdarının, habelə avadanlığın günlər üzrə və növbə ərzində dayanma müddətlərinin müəyyən edilməsi, Maddi aktivlərdən istifadə göstəricilərinin vaxt, güc və kəmiyyət üzrə hesablanması;
- Maddi aktivlərdən istifadə dərəcəsinin və ona təsir edən səbəblərin müəyyən edilməsi;

- əsas fondlardan istifadənin istehsal olunan məhsulların sayına və təşkilatın fəaliyyətini əks etdirən müvafiq istehsal göstəricilərinə təsirinin müəyyən edilməsi;
- aktivlərin gəlirliliyinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;
- kapitalın məhsuldarlığının artması üçün ehtiyatların müəyyən edilməsi;
- maddi aktivlərdən optimal istifadə yolu ilə istehsal olunan məhsulların və gəlirlərin sayının artırılması potensialının müəyyən edilməsi;
- texnoloji mexanizmin təkmilləşdirilməsi, əsas və kompüterlərin və avtomatik avadanlıqların dərəcəsinin artırılması kimi amillərdən istifadə etməklə Maddi aktivlərdən səmərəli istifadə potensialının aşkarlanması;
- yardımçı istehsalat, texniki vəziyyətin səviyyəsinin yüksəldilməsi, müəssisənin ayrı-ayrı bölmələrinin saxlanması və yenidən təchiz edilməsi.

Burada əsas vəzifə elmin və texnikanın hazırkı inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşmalı olan müəssisənin avadanlığının qiymətləndirilməsi, səmərəliliyin artırılması üçün müəssisənin potensialının müəyyən edilməsi, formalaşması və istifadəsinin təkmilləşdirilməsidir.

Əsas fondlardan istifadənin səmərəliliyinin təhlili avadanlıqların/mexanizmlərin nə dərəcədə məhsuldar istifadə edildiyini və istehsalın maşın və avadanlıqlarla təmin olunma dərəcəsini müəyyən edəcəkdir.

Bu təhlil idarəetmə uçotunun tərkib hissəsidir və aşağıdakı suallara cavab verir:

- əsas fondların vəziyyətinin əmək məhsuldarlığına necə təsir göstərdiyini və dinamikası nədən ibarətdir;
- avadanlıqların yüklənmə dərəcəsi nədir;
- maddi aktivlərin təmirinə ehtiyac olub-olmaması və əlavə investisiyaların iqtisadi cəhətdən nə dərəcədə əsaslandırılacağı.

Maliyyə təhlili üçün aşağıdakı kimi statistik hesabat məlumatlarından istifadə edilə bilər:

- balans;
- maddi aktivlərin (ƏS) inventar kartları.

Maddi aktivlərin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün onların uçotunun və təhlilinin xüsusiyyətləri

Maddi aktivlərin istifadəsinin uçotu və təhlili maddi aktivlərin təsnifatından asılı olaraq öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Qeyri-maliyyə aktivlərinin istehsal və ya qeyri-istehsal növü olmasından asılı olmayaraq, maddi aktivlərə (öz və ya icarəyə verilmiş) mülkiyyət hüququ nədir, istifadə müddəti - bütün bu amillər amortizasiyanın məbləğinə və müddətinə təsir göstərir. Bu da öz növbəsində istehsalın maya dəyərində özünü göstərir.

Maddi aktivlərdən istifadənin effektivliyinin təhlili strateji qərarlar qəbul etməyə imkan verir:

- avadanlıq parkının artırılması/ixtisarı (alqı, konservasiya, satış, lizinq/icarə) haqqında;

- təmir işlərinin aparılması (miqyasının müəyyən edilməsi ilə), modernləşdirmə;

- xidmət personalının sayında dəyişiklik və onların təliminə ehtiyac.

İstehsal prosesi əşyalar və əmək vasitələri ilə xarakterizə olunur. Əsas fondların əsasını əmək vasitələri təşkil edir. Təşkilatın sərfəli və rəqabətqabiliyyətli məhsullar, işlər və ya xidmətlər istehsal edə bilməsi onların texniki inkişafından asılı olacaq, yəni təşkilatın istehsal-texniki bazasını təşkil edən və fəaliyyətinə təsir edən fəaliyyət prosesində olan maddi aktivlərdir.. Maddi aktivlər öz maddi formasını saxlamaqla və öz dəyərini hissə-hissə amortizasiya ayırmaları şəklində yaradılan məhsula köçürməklə istehsal dövrlərində bütövlükdə iştirak edən istehsal vasitələrinin bir hissəsidir.

Maddi aktivlərə çoxlu sayda əmək alətləri daxildir və iqtisadi bircinsliyə baxmayaraq, onlar tərkibinə, istifadə müddətinə və təyinatına görə fərqlənirlər. Eyni zamanda, müxtəlif istehsal vasitələri qeyri-bərabər rol oynayır. İstehsal prosesində ən mühüm rolu maşın və avadanlıqlar oynayır, onların köməyi ilə məhsullar birbaşa istehsal olunur və işlər (xidmətlər) yerinə yetirilir. Maddi aktivlər adətən iki hissəyə bölünür - aktiv və passiv. Aktiv hissəyə bilavasitə istehsal prosesində istifadə olunan maddi aktivlər daxildir. Passiv hissəyə istehsal prosesinin normal işləməsi üçün şəraiti təmin edən əsas fondlar daxildir. Lakin maddi aktivlərin aktiv və passiv hissələrə bölünməsi birmənalı deyil və təşkilatın sektoral mənsubiyyətindən asılıdır.

Məsələn, maşınqayırma sənayesində aktiv hissəyə nəqliyyat, avadanlıq daxildir. Neft-qaz sənayesində aktiv hissəyə artıq avadanlıqlar, ötürücü qurğular və strukturlar daxildir. Bütün fəaliyyətlərin maliyyə nəticəsi mövcud əsas fondların istifadəsindən, xüsusən də onların tərkibindən, strukturundan, vəziyyətindən, habelə mümkün yenilənmə sürətindən asılıdır. Köhnəlmiş əsas fondların vaxtında yenilənməsi hesabına onlardan istifadənin səmərəliliyinin artması daha çox asılıdır. Onların istifadəsinin səmərəliliyi istehsal həcmının artmasına və yeni əmək alətlərinin tətbiqi ehtiyacının azalmasına səbəb ola bilər. Bütün bunlar dövriyyənin sürətlənməsinə və maddi aktivlərin mənəvi və fiziki köhnəlməsi ilə bağlı problemlərin həllinə kömək edir. Beləliklə, yeni maddi aktivlərin alınması ilə əlaqədar onların köhnəlməsi təşkilatın bütün fəaliyyətinin səmərəliliyini artıracaqdır. Əsas fondlar istənilən istehsalın əsasını təşkil edir, bu müddət ərzində iş görülür, xidmətlər göstərilir, mallar yaradılır. Əsas kapitalın ümumi həcmində ən böyük payı əsas fondlar tutur. İstənilən fəaliyyətin yekun nəticəsi isə əsasən əsas fondların kəmiyyətindən, dəyərindən, keyfiyyət vəziyyətindən və səmərəli istifadəsindən asılıdır.

Əsas fondlardan daha səmərəli istifadə köhnəlmə və fiziki köhnəlmə baxımından fərqi azaldılmasına böyük töhfə verir və əsas fondların yenilənməsində artım tempini sürətləndirəcəkdir.

Fərqli təşkilati-hüquqi formalara və fəaliyyətlərə malik olan istənilən təşkilat öz maddi aktivlərinə: onların tərkibinə, hərəkətinə, vəziyyətinə və səmərəli istifadəsinə daim nəzarət etməlidir. Monitoring nəticəsində əldə edilən məlumatlar müəssisəyə əsas fondlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün istifadə edilə bilən sahələri və mənbələri müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Həm də müəssisənin gəlirli fəaliyyətinə ciddi təsir göstərə biləcək mənfi kənarlaşmaları minimuma endirməkdir.

Nəticədə, əsas fondlardan səmərəli istifadənin artırılması probleminin həlli hər bir təsərrüfat subyekti üçün çox vacibdir: əmək alətlərindən səmərəsiz istifadə istehsalın və satışın azalmasına, müvafiq olaraq, maliyyə nəticəsinin azalmasına səbəb ola bilər. müəssisənin mənfəəti. Bu problemin düzgün həlli təşkilatın

sənayedəki yerini, iqtisadi vəziyyətini və müasir bazarda rəqabət üstünlüklərini müəyyən edəcəkdir.

İlk növbədə, fəaliyyət planını tərtib etməzdən əvvəl təşkilatın mövcud potensialını qiymətləndirmək, yəni əsas fondlardan istifadənin səmərəliliyini hesablamaq lazımdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində maddi aktivlərin öz təsnifatı var. Strukturun dəyişdirilməsinin əsas istiqamətlərini təhlil etmək və dərindən öyrənmək, Maddi aktivlərdən istifadənin səmərəliliyini artırmaq potensialını aşkar etmək üçün onlar aktiv və passiv bölünür. Aktiv Maddi aktivlərinin həmin hissəsidir, istehsalda iştirak edir.

Maddi aktivlərin vəziyyətinin təhlili cari dövrün əvvəlinə və sonuna mövcud maddi aktivlərlə onların hərəkəti arasında uyğunluğun müəyyən edilməsi yolu ilə aparılır (cədvəl 1). Nümunələrlə İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılacaq xidmət müəssisələrində maddi aktivlərin dinamikasını göstərmək olar (Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., Mahmudov R.İ. 2010).

Cədvəldəki məlumatlara əsasən, cari dövrün sonuna əsas fondların 99,5%-ni (11115:11211) istehsal əsas fondları təşkil edir. Həmçinin, maddi aktivlərin dəyəri 128 min manat (112111 - 11083), istehsal əsas fondlarının dəyəri isə 127 min manat (11115 - 11028) artmışdır. Artım maddi aktivlərin qəbulunun (956 min manat) maddi aktivlərin buraxılışını (828 min manat) üstələməsi, istehsal fondlarının aktiv hissəsinin üstünlük təşkil etməsi (95,3) hesabına baş verib.

Dövrün sonuna istehsalın 71,1 faizini, bütün əsas fondların 70,8 faizini təşkil etsə də, ilin əvvəlinə onların ümumi çəkisi 70,8 faiz və 70,5 faiz təşkil edib. ƏV-in tərkibində baş vermiş dəyişikliklər istehsalın xüsusiyyətləri və təşkilatın özü ilə bağlıdır və bununla da ƏS-nin hərəkətinə səbəb olur. ƏV-in tərkibində baş verən dəyişikliklər nəticəsində məhsulların həcmi və keyfiyyətindən təsirlənirlər. Nəticədə ƏV strukturunun daha dərin təhlilinə ehtiyac yaranır.

Cədvəl 1: Maddi aktivlərinin mövcudluğu, hərəkəti və dinamikası

Maddi aktivlər	Dövrün əvvəlində mövcudluq	İldə qəbul edilir	Bir il buraxıldı	İlin sonunda mövcudluq	Pensiya üzrə əmanətlərin sayından çox olan	tempi, %
	I	II	III	IV	V	VI
1. istehsalda maddi aktivlər	11028	951	824	11155	127	101,6
O cümlədən:						
Aktiv hissə	7814	940	818	7936	122	101,6
	-	-	-	-	-	-
2. Digər sənayələrin maddi aktivlərinin istehsalı	55	5	4	56	1	101,8
3. Qeyri-istehsal	11083	956	828	11211	128	101,1

Mənbə: [https://tedris-](https://tedris-maliyye.az/images/books//M%C3%BChasibat%20u%C3%A7otu%20ve%20audit.pdf)

[maliyye.az/images/books//M%C3%BChasibat%20u%C3%A7otu%20ve%20audit.pdf](https://tedris-maliyye.az/images/books//M%C3%BChasibat%20u%C3%A7otu%20ve%20audit.pdf)

Cədvəl 2 (Əlavələr)

Təhlilin növbəti mərhələsi Maddi aktivlərinin hərəkətini xarakterizə edən göstəricilərin müəyyən edilməsidir.

Maddi aktivlərin hərəkətinin təhlili zamanı pensiya əmsalı likvidlik əmsalından istifadə etməklə əlavə edilə bilər. Bu əmsal ləğv edilmiş maddi aktivlərin dəyərinin ilin əvvəlinə olan maddi aktivlərin dəyərinə nisbəti kimi hesablanır. Qarşılıqlı əlaqədə yenilənmə, təqaüdə çıxma və böyümə əmsalları hesablanır. ƏV-in texniki səviyyəsinin tərifinə aşağıdakı 3 əmsalın hesablanması ilə tamamlanır: yenilənmə, pensiya və artım əmsalları. Bu üsul təkcə texniki vasitələrin işləməsini təmin etməyə deyil, həm də onların müvafiq formada saxlanması və zəruri hallarda dəyişdirilməsi problemlərini həll etməyə yönəldilmişdir.

Cədvəl 3: Maddi aktivlər hərəkət təhlili

Göstəricinin adı Manat	dövrün başlanğıcı, min.	Cari dövrdə qəbul edilmiş, min. man.	Cari dövrdə buraxılmış, min. Man	Dövrün sonunda min man.	Əmsallar		
					Yeniləmələr	Utilizasiyalar (sütun)	Böyüdükdə:
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Ümumi Maddi aktivlər cümlədən:	20172	1045	919	20302	0,0918	0,0838	0,0115
İstehsal maddi aktivlər	20119	1042	915	2024	0,0942	0,083	0,020
İstehsalın aktiv hissəsi x maddi aktivlər	8723	1031	909	68845	0,2093	0,2956	0,0247
Maşın və avadanlıq	8534	988	903	7712	0,2057	0,2947	0,0203

Mənbə: <https://tedrismaliyye.az/images/books//M%C3%BChasibat%20u%C3%A7otu%20ve%20audit.pdf>

Köhnəlmə əmsalları cari dövrün həm əvvəlində, həm də sonunda hesablanır və ƏV-in texniki səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilərdir (Cədvəl 4).

Cədvəl 4: Maddi aktivlər amortizasiyasının təhlili

Göstəricinin adı	Dövrün əvvəlində	Dövrün sonunda	Uyğunsuzluq
Maddi aktivlərin ilkin dəyəri, min. manat	20173	20302	169
Onların istismarı zamanı Maddi aktivlərin amortizasiyası	9313	9347	24
Aşınma indeksi	0,8566	0,8402	-0,0059
Texniki uyğunluq indeksi	0,3267	0,3976	0,0098

Mənbə: <https://tedrismaliyye.az/images/books//M%C3%BChasibat%20u%C3%A7otu%20ve%20audit.pdf>

Cədvəldəki məlumatlara əsasən, xidmət müddəti əmsalı (0,2475) aşınma əmsalından (0,7525) xeyli aşağıdır. Bu, əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsinə göstərir. Digər tərəfdən, nəzərdən keçirilən dövrdə amortizasiya cəmi 14 min manat artdığı

halda, maddi aktivlərin ilkin dəyəri 128 min manat artıb. Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, təhlil edilən dövrdə saxlama müddətinin artması və xarab olma dərəcəsinin azalması kimi müsbət meyillər müşahidə olunub. Kapital-əmək nisbəti müəssisənin işçilərinin maddi aktivlər ilə təmin olunma dərəcəsinə xarakterizə edir. Kapital-əmək nisbətinin təhlili yalnız hər bir işçiyə gələn maddi aktivlərin dəyəri sualına deyil, həm də əməyin texniki təchizatının qiymətləndirilməsinə kömək edir. Eyni zamanda kapital-əmək nisbətindən və əmək məhsuldarlığının artım tempini təhlil etmək və bununla əlaqələndirmək lazımdır. Əgər kapital-əmək əmsalının artım tempi əmək məhsuldarlığının artım tempindən çox olarsa, onda əlavə investisiyalar qoyulur. Amortizasiya maddi aktivlərin köhnəlmiş hissəsinin dəyərinin yaradılmış məhsullara, görülən işlərə, göstərilən xidmətlərə köçürülməsini nəzərdə tutur. Əsas fondların dəyərinin köhnədikcə istehsal edilmiş məhsula köçürülməsi sistemli prosesinə amortizasiya deyilir. Maddi aktivlərin pul ifadəsində ifadə olunan fiziki və mənəvi köhnəlməsi amortizasiyadır. Mülkiyyət, təsərrüfat və operativ idarəetmə hüququnda olan müəssisədə olan maddi aktivlər amortizasiya hesablanması lazım olan obyektlərdir. Amortizasiya ayırmalarının illik məbləğini müəyyən etmək üçün aşağıdakı 4 üsuldən istifadə olunur:

1) düz xətt metodu - obyektin ilkin dəyərindən və aktivin xidmət müddətinə (faydalı istifadəsinə) əsasən hesablanmış köhnəlmə məbləğindən müəyyən edilir;

2) azalan qalıq metodu obyektin cari ilin əvvəlinə qalıq dəyərinin və aktivin istismar müddəti nəzərə alınmaqla hesablanmış köhnəlmə normasının müəyyən edilməsini nəzərdə tutur;

3) obyektin ilkin dəyərinə və onun istismar müddətinə nisbəti ilə hesablanır. Bu halda, paylayıcı maddi aktivlər obyektinin faydalı istifadə müddətinin sonuna qədər qalan illərin sayını, məxrəc isə maddi aktivlər obyektinin faydalı istifadə müddətinin illərinin cəmini göstərir;

4) maya dəyərinin istehsalın həcminə mütənasib olaraq silinməsi üsulu cari dövrdə istehsalın həcmində fiziki göstəricilərdən istifadə edilməklə hesablanır.

Tədqiq olunan müəssisənin məlumatlarından istifadə edərək, hər bir hesablama metodundan istifadə edərək amortizasiya ayırmalarını hesablayırıq. Maddi aktivlər

obyektinin bütün ömrü üçün gözlənilən buraxılış məhsulları - 360 min ədəd və cari ay üçün - 3600 ədəddir. Amortizasiya ayırmalarının məbləğinin xətti üsulla hesablanması aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1) obyektin ilkin dəyərini onun xidmət göstərdiyi vaxta bölmək yolu ilə amortizasiyanın illik məbləğinin müəyyən edilməsi - 30 min manat. (180 min manat: 9 il) olur;

2) illik amortizasiya məbləğinin 100-ə vurulması və obyektin ilkin dəyərində bölünməsi yolu ilə faizlə illik köhnəlmə normasının müəyyən edilməsi - 16,7% (30 min manat · 100: 180 min manat) olur.

Cari ay üçün amortizasiya məbləğinin hesablanması illik amortizasiyanı ilin aylarının sayına bölmək yolu ilə 1,3917% (16,7: 12 ay) aparılır. Beləliklə, cari ay üzrə amortizasiya məbləği 2,5051 min manat (180 min manat · 1,3917%: 100) təşkil edir. Amortizasiya ayırmalarının məbləği azalan qalıq metodu ilə hesablanarkən amortizasiya norması ilkin dəyərində deyil, maddi aktivin qalıq dəyərində tətbiq edilir. Nəticədə, bütün xidmət müddəti ərzində maddi aktivlərin ilkin dəyəri istehsalın maya dəyərində köçürülmür, lakin eyni zamanda amortizasiyanın hesablanması üçün əsaslar ildən-ilə azalır. Aktivin faydalı istifadə müddətinin sonuna qədər - onun dəyərini əhəmiyyətli bir hissəsi, istehsalın dəyəri azalsa da, amortizasiya olunmamış qalır. Bu üsulla əsasən, illik amortizasiya ayırmalarının məbləğini hesablayacağıq və sürətləndirmə əmsalı 3 kimi qəbul ediləcək. İl üçün köhnəlmə məbləği 33% (16,7 · 2), hesablanmış amortizasiyanın məbləği isə:

I. g - 180 min manat · 33%: 100 = 59,4 min manat;

II. g - (180 min manat - 59,4) · 33%: 100 = 39,7 min manat;

III. g - (120,6 min manat - 39,7) · 33%: 100 = 26,6 min manat;

IV. g - (80,9 min manat - 26,6) · 33%: 100 = 17,9 min manat;

V. g - (54,3 min manat - 17,9) · 33%: 100 = 12,0 min manat;

VI. g - (36,4 min manat - 12,0) · 33%: 100 = 8,05 min manat;

VII. g - (24,4 min manat - 8,05) · 33%: 100 = 5,39 min manat;

VIII. g - (16,35 min manat - 5,39) · 33%: 100 = 3,61 min manat.

Amma bu üsulla hesablanmış amortizasiya ayırmalarının məbləği 172,6 min manata bərabər olduğu üçün səhvdir. Bu, Maddi aktivlərin obyektinin ilkin dəyərindən (180.000 manat) çox azdır. Bu cür qeyri-dəqiqliyə yol verməmək üçün son istismar ilinin köhnəlmə məbləği qalan məbləgdən əvvəlki ilin hesablanmış köhnəlmə məbləğini (16,35-7,1) çıxmaqla, müəyyən edilmiş illik köhnəlmə məbləğinə vurmada və çıxılmada hesablanır.

Nəticədə maddi aktivlərin istismarının son ilində amortizasiya ayırmaları 11 min manat təşkil etmişdir. Mövcud məlumatlara əsasən, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1) obyektin istismar müddətinin son ilində əvvəlki illərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə daha çox köhnəlmə məbləği yığılır;

2) sürətləndirmə faktorunu daxil etməsəniz, balansın azaldılması üsulu praktiki olaraq istifadə edilmir;

3) obyektin bütün istismar müddəti üçün amortizasiya məbləği - əhəmiyyətli dərəcədə böyük sürətləndirici əmsaldan istifadə edilməsinə baxmayaraq, onun ilkin dəyərindən az ola bilər. Köhnəlmə məbləğinin maya dəyərinin xidmət müddətinin illərinin sayının cəminə silinməsi üsulu ilə hesablanması müəyyən edilmiş amortizasiya normasını % ilə obyektin ilkin dəyərinə vurmaq və nəticəni bölmək yolu ilə həyata keçirilir.

Amortizasiya normasının illik nisbətini tapmaq üçün faydalı istifadə müddətinin sonuna qədər qalan illərin sayına bölünmənin nəticəsini tapmaq lazımdır. Faydalı istifadə illərinə görə amortizasiya dərəcəsi və amortizasiya məbləği aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$\text{I il} - 9 \cdot 100 : 44 = 20,45\%; 20,45\% \cdot 180 : 100 = 36,8 \text{ k manat}$$

$$\text{II il} - 8 \cdot 100 : 44 = 18,18\%; 18,18\% \cdot 180 : 100 = 32,7 \text{ k manat}$$

$$\text{III.} - 7 \cdot 100 : 44 = 15,90\%; 15,90\% \cdot 180 : 100 = 28,6 \text{ min manat}$$

$$\text{IV il} - 6 \cdot 100 : 44 = 13,63\%; 13,63\% \cdot 180 : 100 = 24,5 \text{ min manat}$$

$$\begin{aligned} \text{V il} - 5 \cdot 100 : 44 &= 11,36\%; 6\text{-ci ildə } 11,36\% \cdot 180 : 100 = 20,4 \text{ min manat} - 4 \\ &\cdot 100 : 44 = 9,09\%; 7\text{-ci ildə } 9,09\% \cdot 180 : 100 = 16,4 \text{ min manat} - 3 \cdot 100 : 44 = 6,81\%; \\ &8\text{-ci ildə } 6,81\% \cdot 180 : 100 = 12,3 \text{ min manat} - 2 \cdot 100 : 44 = 4,54\%; 4,54\% \cdot 180 : 100 \end{aligned}$$

= 8,2 min manat 9-cu ildə - $1 \cdot 100 : 44 = 2,27\%$; $2,27\% \cdot 180 : 100 = 4,1$ min manat olur.

Yuxarıdakı hesablamalara əsasən, bütün faydalı istifadə müddəti üçün köhnəlmə məbləği (180 min manat) onun ilkin dəyərinə uyğundur. Aylıq amortizasiya məbləğini hesablamaq üçün illik amortizasiya məbləğinin bir ildəki ayların sayına nisbətini tapmaq lazımdır (Müəlliflik hüququ haqda ümumdünya konvensiyası, 1952).

Məhsul vahidinə düşən amortizasiyanın məbləğini hesablamaq üçün əsas fondun ilkin maya dəyərinin obyektin bütün faydalı istismar müddəti üçün nəzərdə tutulan məhsulun həcminə nisbətini tapmaq lazımdır. Cari ay üçün köhnəlmə məbləğini müəyyən etmək üçün məhsul vahidinə düşən köhnəlmə məbləğini cari ayda fiziki vahidlərdə istehsal olunan məhsulun həcminə vurmaq lazımdır. Məhsul vahidinə düşən köhnəlmə məbləğinin hesablanması cari ay müvafiq olaraq bərabərdir: 0,5 man. (160 min manat: 360 min manat) və 1,8 min manat ($0,5 \cdot 3600$) olur. ƏV-in aktiv hissəsinin xidmət müddətinə və amortizasiya ödənişlərinin məbləğinə təsir edən bir çox amillər var. Bunlar intensivlik, səmərəlilik, davamlılıq, texniki tərəqqi və köhnəlmə sürətləri, dəyişdirmə və modernləşdirmə imkanı, maşın və avadanlıqların sayının və əsaslı təmir xərclərinin azalmasıdır.

2.3. Maddi aktivlərin auditi metodikası

Yoxlanılan subyektin fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq, maddi aktivlər əsasən miras qalmış əşyaların ümumi məbləğinin əhəmiyyətli faizini tutur. Belə ki, onlarla bağlı səhv şərh edilən və qeydə alınan hər hansı əməliyyat maliyyə hesabatlarının əhəmiyyətli dərəcədə təhrif edilməsinə gətirib çıxara bilər və bu səhvlər vaxtında müəyyən edilərək düzəldilməzsə, son istifadəçilərin həyata keçirdikləri fəaliyyətlə bağlı yanlış qərarlar qəbul etmələrinə səbəb ola bilər.

Beləliklə, maddi aktivlərlə bağlı müəyyən edilmiş xas risklər arasında aşağıdakılar ola bilər: maddi aktivlərin dəyərinin mənəvi aşınmasını müəyyən edən fəaliyyət sahəsində texnoloji dəyişikliklər; Müəssisənin müəyyən bir seqmentinin bağlanması, yəni xalis satış dəyəri ilə qiymətləndirilməli olan maddi aktivlərin, bu səbəbdən əməliyyat iqtisadi ömrünü, dəyərini qiymətləndirərkən amortizasiyanın qiymətləndirilməsində çətinliklər. Böyük və ya kiçik köhnəlmə nəticəsində aşağı qiymətləndirilən və ya həddindən artıq qiymətləndirilən maddi aktivlər üçün. Daxili nəzarətə gəldikdə, yoxlanılmalı olan mühüm seqment maddi aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi və müvəqqəti fəaliyyətsizliyin müəyyən edilməsidir. Qiymətləndiricinin seçilməsi və ya qeyri-aktiv aktivlər üçün müəyyən identifikasiya sistemlərinin istifadəsi üçün müəyyən daxili prosedurların mövcudluğu daxili nəzarətin adekvat ölçüsü ola bilər. Auditor aydın daxili prosedurların, sənədlərin düzgün dairəsinin, adekvat iyerarxik və idarəetmə atributlarının olub-olmadığını müəyyən edir və daxili nəzarət bunların hamısının lazımı şəkildə qorunub saxlanılmadığını yoxlayır və bu məlumatlara uyğun olaraq, daxili nəzarət sahəsini tənzimləyir. iş prosedurları. . Maddi aktivlərin əsas sübutu aktivin bütün mallarını hər bir tərkib elementi və istinad detalları ilə təqdim edən əsas vəsaitlərin reyestridir.

Ehtiyatların uçotu üçün əsas iş paketlərinin yoxlanılması metodologiyasında, ilk olaraq, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində növbədə, “Mühasibat uçotu siyasəti” sənədində əks olunan inventarların uçot siyasətinin müddəalarını yoxlamaq lazımdır. Bunu edərkən aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- maddi aktivlərin necə uçota alınması;

- istehsal xərcləri üçün maddi dəyərlərin silinməsi üçün hansı üsuldən istifadə olunması;

- anbarda maddi aktivlərin hərəkətinin uçotu hansı üsulla aparılması.

Auditə başlayarkən auditor maddi aktivlərin qəbulu, uçotu, saxlanması və paylanması proseduru ilə bağlı bütün normativ sənədləri, xüsusən materialların, azqiymətli və köhnəlmiş əşyaların uçotu üçün müddəaları, proseduru öyrənməlidir. Yaradılacaq xidmət müəssisələrində Maddi aktivlərin auditi texnikası bir sıra mərhələləri ehtiva edir. Onların hər birini nəzərdən keçirək.

Mərhələ 1. İlk olaraq maddi aktivlərlə əməliyyatların yoxlanılmasına onların qiymətləndirilməsinin təhlili ilə başlamağı tövsiyə edirik. Həmin materialların alınmasının faktiki maya dəyərində onların alış qiymətləri ilə maya dəyərindən əlavə aşağıdakılar daxildir:

- daşınma və satınalma xərcləri; təchizat təşkilatlarına ödənilən komissiyalar;

- Gömrük rüsumları;

- daşınma, çatdırılma və saxlanması üzrə üçüncü şəxslərə göstərilən xidmətlərə görə ödəniş.

Eyni zamanda, auditor materialların dəyərində anbarların, istehsalın təchizat və marketing şöbələrinin materiallarının tədarükü üçün müqavilələrin tərtib edilməsi və razılaşdırılması lazımdır.

Mərhələ 2. Buraya üç əsas məsələ daxildir: inventarların inventarlaşdırılması; onların yerləşdirilməsinin tamlığının yoxlanılması; silinmə təhlili.

İnventarların yoxlanılması zamanı auditorun funksiyalarına aşağıdakılar daxildir:

- ehtiyatlar əhəmiyyətlidirsə və auditor gözlənilən nəticələrə əmindirsə, inventarda olması;

- administrasiya tərəfindən hazırlanmış təlimatlara və ya normativ hüquqi aktlara uyğunluq dərəcəsini müəyyən etmək məqsədilə inventarlaşdırma və identifikasiya prosedurlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək;

- onların üçlü məsələni həll etmək bacarığı:

1) inventarlaşdırmanın nəticələrinin düzgünlüyünü və sonuncunun əks olunmasını təmin etmək;

2) ikiqat hesablamanı aradan qaldırmaq və ehtiyatların tam əhatə olunmasını təmin etmək;

3) köhnəlmiş, yavaş hərəkət edən və zədələnmiş ehtiyatları müəyyən etmək.

- təsadüfi seçmə əsasında hesablamanın düzgünlüyünün yoxlanılması;

- ehtiyatların hərəkət etdiyi sahələrdə əməliyyatların hesabat dövrünə aid edilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması (bu inventarlaşdırma zamanı əhatənin düzgünlüyünü və tamlığını təsdiq etmək üçün lazımdır);

- etimadnamə ilə uyğunsuzluqlar üçün qənaətbəxş izahatların alınması və onların düzəldilməsi;

- ehtiyatların faktiki həcmnin qiymətləndirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması.

İnventarizasiya apararkən auditor inventar komissiyasının üzvü olmamalı, onun işini müşahidə etməklə ehtiyatları düzgün müəyyən etməli və onların prosedurlarının düzgün yerinə yetirilməsinə nəzarət etməlidir. Auditor nəzarət yoxlamaları aparır, vaxtaşırı öz qeydlərini inventar komissiyasının qeydləri ilə yoxlayır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində auditor əksi yoxlayarkən əsas diqqəti hesabat dövrünün sonunda alınan mallar üzrə hesab-fakturaların məlumatlarına, eləcə də yeni hesabat dövrünün əvvəlində alınan mallar üzrə hesab-fakturaların məlumatlarına, onların mühasibat uçotu hesablarında əks olunmasına yönəldir (İsmayılov M.H., Əhmədov Y.B., Hüseynov M.M. 2016).

Bundan əlavə, auditor inventarların inventarlaşdırılması və materialların yenidən qiymətləndirilməsi üzrə icmal məlumatlarını mühasibat balansında əks etdirilməklə qismən yoxlayır.

Maddi aktivlərin auditinin əsas məqsədləri:

- yoxlanılan təşkilatın maliyyə hesabatlarında əks olunan maddi aktivlər haqqında məlumatların etibarlılığı və tamlığı barədə əsaslandırılmış rəyin tərtib edilməsi və ona izahatların verilməsi;

- Müəssisədə istifadə olunan maddi aktivlərlə əməliyyatların uçotu və vergitutma üsullarının Rusiyada qüvvədə olan qanunvericiliyə və normativ sənədlərə uyğunluğunun müəyyən edilməsi.

Maddi aktivlərin uçotunun auditinin əsas məqsədləri:

- əsas fondlardan istifadənin səmərəliliyinin yoxlanılması;
- onların qiymətləndirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması;
- obyektlərin maddi aktivlər kimi təsnifləşdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması və təsnifat meyarlarına görə qruplaşdırılması;
- maddi aktivlərin qəbulu və silinməsi üzrə əməliyyatların uçotunun və uçotunda əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması;
- amortizasiyanın hesablanması və uçotunun düzgünlüyünün yoxlanılması, maddi aktivlərin saxlanması nəzarətin təmin edilməsi;
- maddi aktivlərlə əməliyyatların vergiyə cəlb edilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması.

Daha sonra maddi aktivlərin uçotunun auditində istifadə olunan üsullardan biri ətraflı nəzərdən keçirilmişdir. Maddi aktivlərin auditində istifadə olunan məlumat mənbələri müəssisənin qəbul etdiyi uçot siyasətindən asılıdır. Bu, amortizasiyanın hesablanması üsullarının seçilməsində, maddi aktivlərin istifadəyə verilməsində və s.

Maddi aktivlər üzrə əməliyyatlar ilkin uçot sənədlərinin vahid idarələrarası formalarında sənədləşdirilməlidir. Audit üçün tələb olunan əsas məlumat mənbələri əvvəllər sadalanan ilkin sənədlərdir.

Maddi aktivlərin auditinin əsas istiqamətlərinə və məqsədlərinə uyğun olaraq dörd yoxlama sahəsini ayırmaq olar:

- maddi aktivlərin mövcudluğu və təhlükəsizliyinin auditini;
- maddi aktivlərin hərəkətinin auditini;
- amortizasiyanın hesablanması düzgünlüyünün auditini;
- maddi aktivlərin vergiyə cəlb edilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması.

Maddi aktivlərin uçotunun auditi maddi aktivlərin auditinin ümumi planı əsasında həyata keçirilir. Maddi aktivlərin yoxlanılması planında bu sahələrin yoxlanılması üçün göstərilən istiqamətlər nəzərə alınmalıdır.

Maddi aktivlərin mövcudluğunu və təhlükəsizliyini yoxlayarkən auditor aşağıdakıları yoxlamalıdır:

- maddi aktivlərin qəbulu və onun nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi üçün müəssisədə komissiya yaradılıbmı;

- Maddi aktivlərin alqı-satqı müqavilələrinin tərtib edilib-edilməməsi;

- müqavilə qiymətinin protokollarının tərtib edilib-edilməməsi;

- qəbul aktlarında maddi aktivlərin ilkin dəyərinin düzgün göstərilib-göstərilməməsi;

- obyektlərin başa çatdırılmasından, əlavə avadanlıqla təchiz edilməsindən, yenidən qurulmasından və ya qismən ləğvindən sonra ilkin dəyərin düzgün əks etdirilib-keçirilməməsi.

Maddi aktivlərə nəzarətin və uçotun vəziyyətinin yoxlanılmasına əsasən auditor nəzarətin effektivliyi haqqında nəticə çıxara biləcəkdir.

Maddi aktivlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin vacib şərti onların inventarının keyfiyyətidir. Ona görə də nəzarət prosesində onun tamlığını və vaxtında olmasını, habelə nəticələrin mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin düzgünlüyünü yoxlamaq lazımdır. Bu, audit riskini azaltmaq üçün müəssisədə inventarizasiyanın nəticələrinə nə qədər etibar edə biləcəyinizi bilmək üçün auditor üçün lazımdır.

Maddi aktivlərin uçotunun vəziyyəti yoxlanarkən analitik uçotun düzgün təşkilinə əmin olmaq lazımdır.

Maddi aktivlərə nəzarəti və uçotu daha dərindən başa düşmək üçün auditor təşkilatdan hesabat tarixinə müəssisənin mülkiyyətində olan bütün maddi aktivlərin növlərinə görə müfəssəl siyahısını tərtib etməyi tələb etməlidir. Bu siyahıya maddi aktivlərin dəyərinin azaldılması və ya yenidən qiymətləndirilməsi haqqında məlumat, müəssisənin digər təşkilatlardan icarəyə götürdüyü maddi aktivlər haqqında məlumatlar əlavə edilməlidir.

Maddi aktivlərin mövcudluğu yoxlandıqdan sonra maddi aktivlərin hərəkətinin uçotunu yoxlamaq lazımdır.

Maddi aktivlərin hərəkəti üzrə əməliyyatların auditi aparılarkən aşağıdakı məqamlara diqqət yetirilməlidir:

- maddi aktivlər nizamnamə kapitalına töhfə kimi verilərkən ilkin dəyəri, köhnəlməsi və təhvil verilərkən müqavilənin qiyməti göstərilməklə onların siyahısı verilməlidir. Siyahıya təhvil-qəbul aktlarının təhvil verən tərəfin möhürü ilə təsdiq edilmiş ikinci nüsxələri və təhvil verilmiş obyektlər üzrə bütün texniki sənədlər əlavə edilməlidir;

- maddi aktivlər alınarkən ilkin dəyəri və alış qiyməti göstərilməklə alqı-satqı müqaviləsi tərtib edilməlidir;

- maddi aktivləri dəstdə (məsələn, ofis mebeli) əldə edərkən inventar kartına dekodlaşdırma daxil edilməlidir - komplektə daxil olan ayrı-ayrı əşyaların siyahısı;

- xarici valyutaya maddi aktivlərin alınması zamanı obyektin ilkin dəyəri alınma zamanı rublla yenidən hesablanmış məzənnə ilə uçota alınmalıdır;

- daimi istifadəyə verilənədək müvəqqəti istismarda olan əsaslı tikinti layihələri maddi aktivlərin tərkibinə daxil edilmir, lakin başa çatmamış kapital qoyuluşu kimi uçota alınır;

- maddi aktivlər əvəzsiz verildikdə, əvvəllər ƏDV ilə maddi aktivlərə hesablanmış maddi aktivlərin əvəzsiz verilməsi (qeyri-istehsal sahəsi üzrə) istisna olmaqla, təhvil verən tərəfdə ƏDV tutulur;

- maddi aktivlərin yararsızlığını, onların yenidən qurulmasının qeyri-mümkünlüyünü və ya səmərəsizliyini müəyyən etmək, habelə müəssisədə silinmə üçün zəruri sənədləri tərtib etmək üçün rəhbərin əmri ilə daimi komissiya yaradılmalıdır;

- əgər avadanlıq yenilərinin tikintisi, seçilmiş real müəssisələrin genişləndirilməsi, yenidən təchiz edilməsi ilə əlaqədar silinirsə, o zaman bu avadanlıqların siyahısı təşkilatının çoxaldılması, yenidən qurulması və texniki yenidən qurulması planında göstərilməlidir.;

- sonrakı istifadə üçün yararlı olan avadanlığın sökülməsindən və sökülməsindən bütün hissələr, komponentlər və birləşmələr anbara hesablanmalıdır.

Maddi aktivlərin hərəkətinin uçotu aparıldıqdan sonra amortizasiyanın düzgünlüyünü yoxlamaq lazımdır.

Bu günə qədər ehtiyatlar təsərrüfat subyektinin əmlakının əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Onlar şirkətin davamlı və sabit işləməsi, həmçinin əsas fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi üçün lazımdır. Materialların optimal həcmi və rəasional istifadəsi maliyyə nəticələrini yaxşılaşdırır və xərcləri minimuma endirir. Məhz buna görə də hər bir təsərrüfat subyekti üçün ehtiyatların auditinin vaxtında və düzgün aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2000).

Həmçinin, inventarların auditini təşkilatın fəaliyyətinə nəzarətin əsas və perspektivli növlərindən biri hesab olunur (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2008).

Materialların auditini, bir qayda olaraq, səhvlərin daha da düzəldilməsi üçün tətbiq olunan mühasibat uçotu və vergitutma metodologiyasındakı uyğunsuzluqları müəyyən etmək məqsədi ilə təşkilatın maliyyə hesabatlarının maddi aktivlərin maddələri üzrə müstəqil əsaslandırılmış yoxlanılmasıdır ("Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 24 mart 2004).

Beləliklə, materialların auditinin əsas məqsədi mühasibat məlumatlarının həqiqiliyini, uçotun faktiki vəziyyətini, saxlama şəraitini və təşkilatın ehtiyacları üçün səmərəli istifadəsini yoxlamaqdır. Auditorun qarşıya qoyduğu məqsədə ilk növbədə həll edilməli olan vəzifələri müəyyən etməklə nail olunur. Bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- uçot siyasəti haqqında əmrin əsas müddəalarını öyrənmək;
- maddi ehtiyatların uçotunun, saxlanmasının və səmərəli istifadəsinin təşkilini öyrənmək;
- resursların faktiki mövcudluğunun mühasibat uçotu məlumatları və müəssisənin ehtiyacları ilə uyğunluğunu müəyyən etmək;
- İntinventarlaşdırma - inventarların faktiki mövcudluğunu təsdiq etmək üçün istifadə olunur (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 iyun 2005-ci ildə

təsdiq edilmiş “2005-2008-ci illərdə Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə proqram”ı);

- Yenidən hesablama adətən inventar obyektlərinin arifmetik hesablamalarının etibarlılığını, onların ilkin sənədlərdə və uçot registrlərində əks olunan qiymətə uyğunluğunu təsdiq etmək üçün istifadə olunur;

- Təsdiq- aparılan təsərrüfat prosedurlarının mühəsibat uçotunda vaxtında və düzgün əks etdirilməsi və inventar hesablarındakı qalıqların reallığı haqqında məlumat əldə etmək üçün istifadə olunur. Mühəsibat uçotunun yerinə yetirdiyi uçot işlərinə, inventarların hərəkəti üzrə hesabların müxəbirləşməsinə nəzarət etmək üçün istifadə olunur;

- Şifahi sorğu-Ehtiyatların uçotunun vəziyyətinin ilkin qiymətləndirilməsi üzrə auditorun suallarına cavabların alınması zamanı auditor tərəfindən istifadə olunur. (Cəfərli H. 2009).

- İzləmə- İlkin mühəsibat uçotunda əks olunan əməliyyatların yoxlanılması zamanı, sifariş jurnallarında, hesabatlarda, Baş kitabda və maliyyə hesabatlarında istifadə olunur;

- Analitik prosedurlar- Onlardan auditor müxtəlif dövrlərdə ehtiyatların faktiki mövcudluğunu, onların hərəkəti haqqında hesabat məlumatlarını mühəsibat uçotu məlumatları ilə müqayisə edərkən, müxtəlif üsul və üsullar arasındakı əlaqəni qiymətləndirərkən istifadə olunur;

Ehtiyatların auditinin aparılması prosesində auditor aşağıdakı daha çox yayılmış səhvləri müəyyən edə bilər:

1) təşkilatla maddi məsul şəxslər arasında bağlanmalı olan tam məsuliyyət haqqında müqavilələrin olmaması;

2) qəbul edilmiş materialların faktiki yenidən hesablanması müşayiət olunan sənədlərin məlumatları ilə müqayisə üçün aparılmır;

3) faktiki qəbul edilmiş resurslar müşayiətedici sənədlərdə göstərilən məlumatlarla rədd edildiyi hallarda materialların qəbulu aktı tərtib edilmədikdə;

4) sənədlərdə vəzifəli şəxslərin imzalarının olmaması;

5) inventarların inventarlaşdırılması üçün təsdiq edilmiş komissiyanın olmaması;

6) təchizatçılarla maddi aktivlərin satışı üzrə müqavilələrin olmaması;

7) anbarların avadanlığına dair tələblərə və təlimatlara əməl edilmədikdə;

8) təsdiq edilmiş ehtiyat standartlarının olmaması, material ehtiyatlarının sərfi;

9) ehtiyatların, istehlakın normalarına əməl edilməməsi.

Sonda qeyd etmək istərdim ki, materialların auditi maraqlı istifadəçilər üçün maliyyə hesabatlarının etibarlılığının təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Təşkilatın hesabatının etibarlılığına materialların auditi zamanı istifadə olunan audit metodları və üsulları təsir göstərə bilər (Cəfərli H. 2009). Beləliklə, materialların yoxlanılması üsuluna daha məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır (Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., Mahmudov R.İ. 2010).

III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MADDİ AKTİVLƏRİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

3.1. Maddi aktivlərin daxil və xaric olmasının uçotu

Təşkilatlar maddi aktivləri yeni yaradılmış obyektlərin işlədilməsi, ayrı müəssisələrdən pulsuz alınması, səhmdarlar tərəfindən nizamnamə kapitalı şəklində verilmiş maddi aktivlər, digər müəssisələrdən və fiziki şəxslərdən alınan maddi aktivləri müəssisənin özü tərəfindən hazırlanmış formada alır. Müəssisədə mövcud olan maddi aktivlərin uçotu müəssisədəki maddi aktivlərin təsnifatına və qruplaşdırılmasına uyğun olaraq aparılır.

Maddi aktivlərin müəssisəyə daxil olması və onların uçotu qəbul aktı ilə sənədləşdirilir. Əgər maddi aktivlər yeni tikilib istifadəyə verilmişdirsə, onda maddi aktivlərin yoxlanılması dövlət tərəfindən təşkil edilən və bu dövlət komissiyasının aktı ilə tərtib edilən xüsusi seçim komissiyası tərəfindən həyata keçirilir. Dövlət komissiyasının tərkibinə mütəxəssislər, mühasiblər, təftiş komissiyasının üzvləri aiddir.

Prosesdə ölkənin yaratdığı seçilmiş prinsiplərə uyğun olaraq hər bir obyekt istinadən ayrıca qəbul-təhvil aktı təşkil edilir. Maddi aktivlərin qəbulu və çevirici kartın açılması üçün akt mühasibatlığa təqdim olunur. İnverter kartının açılmasının səbəbi müəssisədə maddi aktivlərin qruplaşdırılmasıdır.

Maddi aktivlər istehsal prosesində ən mühüm amillərdən biri olduğundan onların dəyəri məhsul istehsalının maya dəyərində daxil edilir.

Bu, müəyyən dövr ərzində istehsal edilmiş məhsulların, görülən işlərin və ya əməliyyat məsrəflərinin dəyərindən maddi aktivlərin dəyərini çıxmaqla həyata keçirilir.

Şirkətin aid olan torpaq, tikili və avadanlıq maya dəyəri ilə dəyərləndirilməlidir.

Torpaq, bina və avadanlıq müəssisəyə bunlar işlədila bilər:

- səhmdarların töhfələri şəklində

- bina və avadanlıqların iqtisadi üsullarla tikintisi (istehsalatı).
- digər müəssisələrdən və fiziki şəxslərdən alındıqda
- Digər təşkilatlar və şəxslər tərəfindən pulsuz qəbul
- Dövlət subsidiyaları hesabına əldə edilməsi
- Uzunmüddətli icarə halında
- başqa aktiv və ya xidmətlə dəyişdirildikdə;

Torpaq, tikili və avadanlıq təhvil verilərkən “Təhvil-təslim aktı” tərtib edilir. Quraşdırılması tələb olunan binalar və avadanlıqlar üçün avadanlıq üçün xüsusi sənədlərlə müşayiət olunan quraşdırmaya qəbul aktı tərtib edilir. Quraşdırma başa çatdıqdan sonra bina və avadanlıq təhvil-təslim aktı ilə təhvil verilir.

Alınan bina və avadanlıqlar müəssisənin anbarında qala və istifadəyə verilə bilər. Bina və avadanlıqların istismara verilməsi “Maddi aktivlərin istismara verilməsi AKTI” ilə sənədləşdirilir.

Yeni tikilmiş və istifadəyə verilmiş binalar xüsusi qaydada təşkil edilmiş dövlət komissiyasının aktı ilə yoxlanılır, qəbul edilir və sənədləşdirilir. Mövcud qaydalara uyğun olaraq hər bir obyekt üçün ayrıca qəbul aktı tərtib edilir. Aktda obyektin müfəssəl təsviri, tikinti, onun texniki şərtlərə uyğunluğu, istifadə tarixi və s. əks etdirilir. Tərtib edilmiş akt əlavə edilən istehsalat-texniki sənədlərlə birlikdə bina kimi qəbul olunmaq və inventar kartının açılması üçün müəssisənin mühasibatlığına təqdim edilir.

- a) Torpaq, tikili və avadanlığın qurulmasından ödəniş qoyuluşu qəbulu, onun ilkin dəyəri dövrünün bazar qiymətləri əsas götürülərək razılaşdırıla bilər.
- b) Təsərrüfat üsulu ilə tikili və avadanlıqların inşa(istehsal) edilməsi.

Qeyd: Torpaq, tikili və avadanlıqların təsərrüfat üsulu ilə yaradılması zamanı 113 Nöli hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 102, 112, 201, 204, 205, 207, 241-1, 244, 521, 522, 523, 533 Nöli hesabların müvafiq subhesablarının krediti üzrə mühasibat yazılışları verilir.

Cədvəl 5: Təsisçilərdən ödəniş qoyuluşu daxil olması

N	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	Tikili və avadanlıqların yaradılması zamanı istifadə edilən materiallar.	113 "Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması"	201 "Material ehtiyatları"	20 000
2	Tikili və avadanlıqların yaradılması zamanı hesablanan işçilərin əmək haqqısı.	113 "Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması"	533 "Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar"	30 000
3	Tikili və avadanlıqların yaradılması zamanı əmək haqqı məsrəflərinə hesablanan sosial sığorta öhdəlikləri.	113 "Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması"	522 "Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər"	6 600
4	Tikili və avadanlıqların yaradılması zamanı müəssisəyə məxsus istifadə edilən avadanlıqların amortizasiyası hesablanır.	113 "Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması"	112 "Torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə yığılmış amortizasiya və qiymətdəndüşmə zərərləri"	5 400
N	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	Nizamnamə kapitalının formalaşması	302 "Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi"	301 "Nominal (nizamnamə) kapital"	50 000
2	Nizamnamə kapitalında qeyd edilən əmlakın daxil olması.	111 "Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri"	302 "Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi"	50 000

Mənbə: <https://www.muhasib.az/article.php?cat=2&n=211>

Müəssisə tərəfindən alınmış torpaq, tikili və avadanlıq maya dəyəri ilə qiymətləndirilir.

Torpağın, binaların və avadanlıqların qiymət komponentlərinə aşağıdakılar daxildir:

a. alış qiymətindən ticarət endirimləri çıxıldıqdan sonra idxal rüsumları və geri qaytarılmayan alış vergiləri daxil olmaqla ümumi xərclər;

b. aktivin müəssisə rəhbərliyi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada istifadə edilməsi nəzərdə tutulan yerə gətirilməsi və istifadəyə yararlı vəziyyətə gətirilməsi üçün çəkilən bütün birbaşa xərclər.

c. Ehtiyatların yaradılması, habelə sahənin bərpası ilə yanaşı, obyektin alınması və ya istifadəsi nəticəsində onun sökülməsi və sökülməsi üzrə müəssisənin öhdəliyi ilə bağlı ilkin xərclər smetasında tərtib edilməlidir.

Torpaq, bina və avadanlıq üçün birbaşa xərclərə aşağıdakılar daxildir:

- torpaq, bina və avadanlıqların alınması və tikintisinə görə işçilərə mükafatlar;

- sahənin hazırlanması xərcləri;
- daşınma və boşaltma xərcləri;
- tikinti və quraşdırma xərcləri;
- İstifadəyə verilmə zamanı hər hansı obyektin satışından əldə edilən xalis gəlir çıxılmaqla obyektin düzgün işləməsini yoxlamaq üçün sınaq işlərinin dəyəri;
- peşəkar xidmətlər üçün haqlar və digər oxşar xərclər.

Torpaq, maşın və avadanlıqlar alındıqda və ya icarəyə götürülərkən mühasibat uçotunda aşağıdakı yazılışlar aparılır:

Digər təşkilatlardan və şəxslərdən pulsuz giriş.

Əvəzsiz maliyyə yardımı şəklində alınan torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyəri onların qeydiyyatı alındığı günə bazar qiymətləri ilə müəyyən edilir. Bazar qiyməti peşəkar qiymətləndiricilər tərəfindən müəyyən edilir.

Bağışlanmış torpaqdan, tikililərdən və avadanlıqlardan əldə olunan gəlirlər 611 N-li hesabın müvafiq subhesablarının silinir və 801 №-li hesabın müvafiq subhesablarının kreditinə yazılır.

Dövlət subsidiyaları yolu ilə satınalma.

Torpaq, maşın və avadanlıq dövlət subsidiyaları vasitəsilə pulsuz və ya nominal dəyərlə alındıqda, mühasibat firması ilk növbədə torpağı, maşın və avadanlıqları ədalətli dəyərlə tanıya bilər. Əgər mühasibat firması aktivi ilkin olaraq ədalətli dəyərlə tanımırsa, o, aktivi nominal dəyərində və aktivin təyinatı üzrə istifadəyə verilməsi üçün çəkilmiş birbaşa xərcləri tanıyır.

Uzun müddətli icarə.

Maliyyə lizinqi aktivin sahibliyi ilə bağlı təxminən bütün riskləri və mükafatları ötürən icarə növüdür. Axı, mülkiyyət ötürülə bilər və ya keçməyə bilər.

Maliyyə icarəsinin obyektini icarəçinin balansına keçir. Obyektin icarəçiyə verilməsi qəbul aktı ilə rəsmiləşdirilir.

İcarəyə götürən mülkiyyətçi kimi icarəyə götürdüyü bina və avadanlıqlar üzrə amortizasiyanı hesablayır, bina və avadanlıqları təmir edir.

Torpaq, tikili və avadanlıqlar maliyyə icarəsi əsasında alındıqda, onun ədalətli dəyərində bərabər olan məbləğ və ya bu məbləğ aşağı olarsa, icarə tarixində müəyyən edilmiş hər bir minimum icarə ödənişinin diskont edilmiş dəyəri debet edilir. 111 və 6 406, 535 Noli hesablar üzrə hesablar üzrə müvafiq subhesablar Bu aktivlərə aid olan hesabların müvafiq subhesablarının krediti 111 və st. 435, 445, 538, 545 Noli hesablara uyğun subhesabların krediti.

İcarəyə götürən kirayə haqqını aylıq hesablayır. Qısamüddətli maliyyə icarəsi öhdəlikləri üzrə ödənişlər həyata keçirilərkən əsas borcun məbləğinə 535 Noli hesabın müvafiq bölmələrinin debeti və 212, 223, 224, 225 Noli hesabların müvafiq bölmələrinin köçürülməsi, bankın debeti üzrə borcun məbləği əks etdirilir. məbləğində müvafiq bölmələr. Böyük borc. 537 No-li hesab və faizlərin məbləği illik hesablar üzrə 221, 223, 224, 225 No-li mühasibat uçotu yazılır.

Mübadilə nəticəsində alınmış torpaq, tikili və avadanlıqlar üçün aşağıdakı uçot aparılır:

113 Noli torpaqların, tikililərin və avadanlıqların dəyişdirilməsi nəticəsində alınmış müvafiq subhesabların debeti üzrə və 431, 432, 433, 531, 532, 535, 536 Noli müvafiq subhesabların krediti üzrə;

- Torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə əlavə dəyər vergisinin hesablanması üçün 241-1 Noli subhesabın debeti və müvafiq 431, 432, 433, 531, 532, 535, 536 Noli subhesabın krediti;

- Mübadilə nəticəsində alınmış torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə əlavə dəyər vergisinin ödənilməsi üzrə 521 Noli hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 241-1 Noli subhesabın krediti;

- Konvertasiya olunan aktivlər üzrə əlavə dəyər vergisi ödənilmədikdə 113 Noli hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 241-1 Noli subhesabın köçürülməsi üzrə;

- 113 Noli hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 435, 521, 523 Noli hesabların müvafiq subhesablarının daxil edilməsi nəticəsində torpaq, tikili və avadanlıqla bağlı digər məsrəflər alındıqda; 538, 545;

- 171, 172, 174, 175, 177, 211, 212, 214, 215, 217 Noli müvafiq subhesabların debetinə və müvafiq subhesabların kreditinə köçürülmüş əmlakın dəyəri. No 601, 611. Alınmış torpağın, tikililərin və avadanlıqların dəyişdirilməsinin məqsədi;

- 171, 172, 174, 175, 177, 211, 212, 214, 215, 217 Noli hesabların müvafiq subhesablarının debeti və 545 Noli hesabın müvafiq subhesablarının krediti, əlavə dəyər vergisi üzrə büdcə. Vergi öhdəliyi yarandıqda alınmış torpaq və tikililərin dəyişdirilməsi üçün aktivlər üzrə 545 hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 521 hesabın müvafiq subhesablarının krediti üzrə;

- Mübadilə nəticəsində alınan torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə kreditorun borcu yaranan debitor borcunun məbləği ilə əvəzləşdirildikdə 431, 432, 433, 531, 532, 535, 536 və 171 Noli subhesabların debeti. dəyərdən. Mübadilə məqsədləri üçün nəzərdə tutulmuş hesabların müvafiq subhesablarının krediti 172, 174, 175, 177, 211, 212, 214, 215, 217 Noli.

Köçürülmüş aktivlər üzrə yığılmış köhnəlmə və dəyərsizləşmə itkiləri olduqda, bu məbləğlər köçürülmüş aktivlərin dəyərindən çıxılır.

3.2. Maddi aktivlərin amortizasiyası

Maddi aktivlərin köhnəlməsi və faydalı istifadə müddəti ərzində onların ilkin (əvvəlcə) dəyərinin sistemətik şəkildə azalması. Müəssisənin mülkiyyətində olan maddi sərvətlərə (operativ idarəetmə, təsərrüfat idarəetməsi) amortizasiya hesablanır.

Amortizasiya maddi aktivlərin uçota alındığı aydan sonrakı aydan hesablanır. Amortizasiya maddi aktivlərin dəyərinin tam ödənilməsindən sonrakı ayın birinci günü dayandırılır. Köhnəlmə maddi aktivin tam dəyərindən və ya maddi aktivlərin silinməsindən əvvəl hesablanır.

Müəssisənin mülkiyyətində olan maddi sərvətlərdən gəlirlər 113 Nö-li hesabda torpaq və avadanlıqların tikintisinə çəkilən xərclər uçotunda əks etdirilir.

Maddi sərvətlərin qəbulu və onların aktivlərinin qeydiyyatı maddi sərvətlərin istismara verilməsi haqqında qanunla tənzimlənilir. Yeni tikilmiş və istifadəyə verilmiş maddi sərvətlər yoxlanılır, qəbul edilir və Dövlət Komissiyasının aktı ilə formalaşdırılır. Bir qayda olaraq, hər bir obyekt üçün ayrıca qəbul aktı tərtib edilir. Aktda obyektin ətraflı təsviri, onun strukturu, texniki şərtlərə uyğunluğu, istismara verilmə tarixi və s. Göstərilir. Tərtib edilmiş akt əlavə edilmiş istehsal-texniki sənədlərlə birlikdə əsas vəsaitlərə qəbul edilməsi və inventar kartının açılması üçün müəssisənin mühasibatlığına təqdim edilir.

Müəssisədə maddi sərvətlərin uçotunu təşkil etmək üçün inventar kartları açılır. Inventar kartoçkasında obyektin inventar nömrəsi, onun əsas göstəriciləri, ilkin dəyəri, köhnəlmə norması, amortizasiya məbləği və s. Maddi aktivlər silindikdə inventar kartı da silinir.

Maddi aktivlər üzrə mühasibat uçotu (mübahisə) № 6 memorial əsasda aparılır. Maddi aktivlər üzrə mühasibat uçotu (müxabirələr) aşağıdakı kimi tərtib edilir:

- Maddi aktivlərin gəlirləri və ya məxaricləri ilkin uçot sənədlərinə əsaslanır;

Maddi aktivlər üçün ilkin uçot sənədləri aşağıdakılardır:

Maddi aktivlərin istismara verilməsi aktı;

Maddi aktivlərin daxili hərəkəti aktı;

Maddi aktivlərin inventar kartı;

Əmlakın (dəyərin) qeydiyyat kartı;
Əmlakın (Dəyərin) Ləğv edilməsi Aktı;
Nəqliyyat vasitələrinin ləğvi aktı;
Material sərvətlərinin tədarükü aktı;
Forma 2
Forma 3

Maddi aktivlər istehsal prosesinin əsas elementlərindən biri olduğundan onların dəyəri istehsalın maya dəyərinə daxil edilməlidir. Bu, maddi aktivlərin amortizasiyasını hesablamaqla həyata keçirilir.

Amortizasiya maddi sərvətlərin dəyərinin istehsal olunmuş mallara (işlərə, xidmətlərə) köçürülməsidir. Mühasibat uçotunda amortizasiyanın bir neçə üsulu var:

Düz xətt üsulu;
Tullantıların azaldılması üsulu;
İstehsal vahidi üsulu.

Amortizasiya aktiv istifadəyə hazır olduqda başlamalı və yalnız ləğv edildikdə və ya tam amortizasiya edildikdə dayandırılmalıdır. Aktivin həqiqətən istifadə edilməməsinin əhəmiyyəti yoxdur, əsas odur ki, onu lazımi vaxtda istifadə edəsiniz.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, maddi aktivlərin köhnəlməsi qalıq dəyər metodu ilə hesablanır.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 114.3-cü maddəsinə əsasən amortizasiya olunan aktivlər üçün illik amortizasiya normaları müəyyən edilir.

Maddi aktivlər üzrə amortizasiya ehtiyatları vergi ilinin sonunda həmin kateqoriyadakı maddi aktivlərin qalıq dəyərinə nisbətən hər bir maddi sərvət kateqoriyası üçün müəyyən edilmiş köhnəlmə normasından istifadə etməklə hesablanır. Bu halda ilin sonuna maddi aktivlərin qalıq dəyəri aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

İlin sonuna ƏDV-nin qalıq dəyəri + İlin əvvəlinə ƏDV-nin qalıq dəyəri + Cari ildə alınmış ƏDV-nin dəyəri, təmir xərclərinin normadan yuxarı qalan hissəsi - təminatlı, ləğv edilmiş və ya qalıq ilə ƏDV dəyəri . 500 rubldan və ya ilkin dəyərin 5% -dən azdır.

Vergi ili üçün amortizasiya dərəcəsi aktivlərin hər hansı kateqoriyası üçün vergi ili üçün müəyyən edilmiş vergi dərəcəsindən aşağı tətbiq edildikdə, əldə edilmiş fərq sonradan vergi illəri üçün çıxılan məbləğə əlavə edilə bilər. Binalar, tikililər və avadanlıqlar hər bir bina üçün ayrıca amortizasiya hesablanır.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 114.2-ci maddəsində amortizasiya olunmayan aktivlərin geniş siyahısı nəzərdə tutulmuşdur.

Müəssisənin mülkiyyətində və icarəsində olan maddi sərvətlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) haqqında məlumatların ümumiləşdirilməsi üçün 112 No-lı “Torpaq, tikili və avadanlıq-amortizasiya” hesabatında hesablar planı verilmişdir.

3.3. Maddi aktivlərin təhlilinin və auditi metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ölkələrin öz mühasibat uçotu və hesabat quruluşu olsa da, bu sistemlər seçilmiş ümumi prinsiplərə əsaslanır. İnformasiya texnologiyalarının qlobalaşması, eləcə də qlobal investisiya bazarının inkişafıdır. Azərbaycanın beynəlxalq kapital bazarına girməsi və özünü təsdiq etməsi ölkənin müəssisə və şirkətlərinin qəbul edə biləcəyi maliyyə hesabatlarının düzgünlüyündən və aydınlığından asılıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq, milli konsepsiyalar nəzərə alınmaqla mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, eləcə də maddi aktivlərin uçotunun təkmilləşdirilməsində beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməsi vacibdir. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu mühasibat uçotunun dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Azərbaycan Respublikası Hökumətinin 139 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Mühasibat uçotunda və hesabatda informasiyanın yaradılması prosesi onun istehlakçılarının tələbatının ödənilməsinə yönəldilməlidir. Mühasibat uçotu məlumatlarından torpaqların, tikililərin və avadanlıqların (əsas fondların) mövcudluğu, hərəkəti, saxlanması və digər əlaqəli təsərrüfat subyektləri haqqında iqtisadi məlumat əldə etmək olar. (Палий В.Ф. 2017):

Audit edilən subyektin rəhbərliyi tərəfindən maliyyə hesabatlarında əldə edilmiş məlumatlar əsasında uzunmüddətli aktivlər və eyni adlı əməliyyatlar qrupu

hesabı üzrə qalıqların yoxlanılması aşağıdakı məsələlərin nəzərdən keçirilməsini əhatə edir (Кондраков Н.П. 2016):

1. Mövcudluğu, mənşəyi:

- aktivlər üzrə borcun real məbləğlərini ehtiva edir;
- Kreditor borclarının inventarlaşdırılması alınmış uzunmüddətli aktivlər üzrə borcun olmadığını təsdiq edir;

- hesabat dövründə alınmış və yoxlanılan subyektin fəaliyyəti ilə bağlı dövriyyədənkenar aktivlərlə əməliyyatlar uçota alınır;

- Maddi aktivlərin istismara verilməsi müvafiq sənədlərlə təsdiq edildikdə;

- Aktivin həqiqiliyini təsdiq edən ilkin uçot sənədlərinin təsdiqi;

- Uzunmüddətli aktivlərin mövcudluğu inventarizasiyanın nəticələri ilə təsdiqlənir.

2. Hüquq və vəzifələrə aşağıdakılar daxildir:

- Uzunmüddətli aktivlərin təchizatçılara borcu realdır və qanuni əməliyyatlardan yararlanır;

- maliyyə hesabatlarında əks etdirilən uzunmüddətli aktivlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda qanuni auditdən keçmiş şəxsə məxsus olduqda, onların dövlət qeydiyyatı aparılırsa, əmtəə nişanları haqqında patent qanunvericiliyinə əməl olunur;

- Bütün qeydlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq tərtib edilmiş sənədlərlə təsdiq edilir;

- Əlavə dəyər vergisi ayrıca sətirdə ayrılır və qaydaların tələblərinə uyğun olaraq uçota alınır;

- Yoxlanılan müəssisə amortizasiya toplamaq və işlək olmayan aktivlərlə əməliyyatlar aparmaq hüququna malikdir.

3. Qiymətləndirmə:

- alınmış uzunmüddətli aktivlər üzrə kreditorun borcu Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq müqavilə ilə düzgün müəyyən edildikdə;

- maddi aktivlərin ilkin dəyəri alınma üsulundan asılı olaraq düzgün müəyyən edilir;

- uzunmüddətli aktivlər üzrə amortizasiyanın hesablanması üçün istifadə olunan üsulların əsaslı və obyektiv olması;

- Amortizasiya müvafiq dövr ərzində başlayır və başa çatır;

- Əlavə dəyər vergisi düzgün hesablanır.

4. Tamlıq:

- Təchizatçılarla cari hesablaşmalarda əks olunan öhdəliklərə uzunmüddətli aktivlər üzrə real borcun tam məbləği daxildir;

- maliyyə hesabatları uzunmüddətli aktivlərlə əməliyyatların bütün faktlarını əks etdirir;

- Mühasibat uçotu uzunmüddətli aktivlər faktiki yarandıqları dövrdə tanınır;

- Inventarizasiya zamanı müəyyən edilmiş uzunmüddətli aktivlər, eləcə də digər kənarlaşmalar mühasibat uçotunda tam əks etdirilir;

- Gözlənilir ki, maliyyə hesabatlarının hazırlanması analitik, sintetik uçota və Baş Mühasibat Kitabının eyniliyinə riayət edir.

5. Etibarlılıq:

- Mühasibat uçotunun düzgünlüyü sənədlərin tərtib edilməsində, hesablar üzrə uzunmüddətli aktivlərlə əməliyyatların uçotunda, məlumatların maliyyə hesabatlarına ötürülməsində nəzərdə tutulur;

- Dövriyyədən kənar aktivlərlə əməliyyatlar üzrə gəlir və xərclər müvafiq dövrdə əks etdirilir.

6. Təqdimat və açıqlama:

- Alınmış və satılan uzunmüddətli aktivlər üzrə borclar düzgün təsnifləşdirilib və maliyyə hesabatlarında əks etdirilib;

- Aktivlər uzunmüddətli aktivlər kimi düzgün təsnif edilir, düzgün təsnif edilir və maliyyə hesabatlarında açıqlanır. Məlumatlar əsasında maddi aktivlərin auditini aparmaq üçün mühasibat və vergi uçotunu tənzimləyən normativ hüquqi aktların müddəalarını bilmək lazımdır. Audit planı və proqramı sənədləşdirilməlidir. Qeyd edək ki, audit zamanı plan və proqrama əlavə və dəyişikliklərin edilməsi

mümkündür. Maddi aktivlərin uçotunda tipik səhvlər və çatışmazlıqlar aşağıdakılardır.

1. Mühasibat uçotunun təşkili:

- aktivlər tərkibinə düzgün daxil edilməməsi;
- uzunmüddətli aktivlərin ilkin dəyərinin düzgün müəyyən edilməməsi, onların faydalı istifadə müddətinin əsassız dəyişdirilməsi;
- uzunmüddətli aktivlərin faydalı istifadə müddətinin düzgün təyin edilməməsi;
- Mühasibat uçotu və vergi uçotu məqsədləri üçün uzunmüddətli aktivlərin amortizasiya metodunun uçot siyasətində olmaması;
- Obyektin istismar müddəti ərzində seçilmiş amortizasiya metodunun əsassız olaraq dəyişdirilməsi;
- Uzunmüddətli aktivlərin istifadəsinə nəzarət prosedurlarının olmaması;
- Dövriyyədən kənar aktivlərin qəbulu və silinməsi, inventar komissiyalarının təsdiq edilməməsi.

2. Mühasibat uçotu:

- Uzunmüddətli aktivlərlə əməliyyatların mühasibat uçotunda düzgün əks etdirilməməsi;
- Uzunmüddətli aktivlərin hesabatının olmaması;
- yoxlanılan subyektin balansdan kənar hesabda əks etdirilməlidir;
- uzunmüddətli aktivlərin silinməsinin nəticəsinin düzgün müəyyən edilməməsi;
- yığılmış uzunmüddətli aktivlərin köhnəlməsinin yığılmağa başladığı və ləğv edilmiş aktivlər üzrə yığılmasının dayandığı dövrün düzgün müəyyən edilməməsi;
- Sərbəst istifadəyə qəbul edilmiş obyektlərin vergi uçotunda qeyri-bərabər amortizasiya;
- əvəzsiz dövriyyədən kənar aktivlərin dəyərinin mənfəət vergisi bazasına daxil edilməməsi, əvəzsiz verilmiş obyektlər üzrə əlavə dəyər vergisinin hesablanmaması;
- mühasibat uçotunda səhvlərə yol verilməsinin yoxlanılması;
- Maddi aktivlərin təmiri işlərinin lazımi səviyyədə əhatə olunmamasıdır

(Пошерстник Н.В. 2016).

Maddi aktivlərin yoxlanılması və uçot siyasətinin qiymətləndirilməsi nəticəsində aşkar edilmiş əhəmiyyətli çatışmazlıqlar auditorun iş sənədlərində əks etdirilməli və bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün əlavə təkliflər müzakirə edilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat göstərir ki, əsas fondların aktiv hissəsinə daxil olan maşın və avadanlıqların istismar müddətinin norma ilə müqayisədə bir neçə dəfə artırılmasını təkcə onların istismarında işləyən işçilərin xidmətinə aid etmək olmaz. Bunun əsas səbəbi əsaslı və cari istismar xərclərinin səmərəliliyinin artırılması, habelə obyektlərin istismar müddətinin müəyyən edilməsində istiqamətdir.

1. Eyni zamanda qənaət müəyyən edilərkən istismar müddətinin sonunda təmir xərclərinin səviyyəsinin nəzərə alınması daha məqsədəuyğundur.

2. Maddi aktivlərin hər bir konkret obyektə üzrə bütün təmir işlərinin icmal uçotunun aparılması məqsədəuyğundur. Inventar kartlarına maddi aktivlərin məcmu uçotunu əks etdirən sənədlər əlavə edilməlidir. Eyni zamanda inventar kartının özünün "Əsaslı təmir" bölməsi də ləğv edilməlidir.

3. Maddi aktivlərin qüvvədə olan standartlara uyğun olaraq müvafiq registrlərdə uçota alınmasını, o cümlədən başqa müəssisələrə verilərkən AB-1 inventar kartının bir sənəddən istifadə edilməsini bütün hallarda məqsədəuyğun hesab etmirik. Bu sənəddən yalnız maddi aktivlərin daxil olmasının uçotu üçün istifadə etmək səmərəlidir. Maddi aktivlər başqa müəssisələrə verilərkən ləğvetmə aktının tətbiqi daha səmərəli ola bilər.

4. Maddi aktivlərin qrup uçotu üçün 9 №-li kartdan istifadə edilir. Birinci qeyd olunan sənəd obyektlərin qeydiyyatı üçün istifadə olunur. Bu formanı yaradanların ideyası və məqsədləri köçürmələrin uçotunun səmərəliliyini artırmaqdır. Bəzən özünü doğrultmur. Təcrübədə maddi dəyərlər obyektlərində təsərrüfatda hərəkət əlamətləri var. Araşdırmalarımıza görə, qeyd etdiyimiz xəritənin köməyi ilə eyniadlı obyektlər heç özünü doğrultmur.

5. Əsas vəsaitlər müəssisə tərəfindən təhlükəsizlik və ya ekoloji səbəblərə görə əldə edilə bilər. Belə obyektlərin alınması onların istifadəsinin gələcək iqtisadi faydaları ilə birbaşa əlaqəli deyil. Əslində, bu vəsait təşkilata məxsus olan digər aktivlərdən istifadə etmək üçün lazımdır. Məsələn, kimya zavodu təhlükəli kimyəvi maddələrin istehsalı və qorunması üçün ekoloji standartlara cavab verən yeni

texnoloji avadanlıqdan istifadə edə bilər. Bu cihaz mühasibat uçotunda maddi aktiv kimi tanınmalıdır.

6. Əsas fondların tikintisi və ya işlənməsindən əvvəl və ya zamanı bir sıra əməliyyatlar həyata keçirilir. Məsələn, tikinti sahəsi tikintidən əvvəl dayanacaq kimi istifadə oluna və gəlir əldə edə bilər. Bu cür əməliyyatlardan əldə edilən gəlirin müəssisə ilə heç bir əlaqəsi olmadığı üçün o, mənfəət və ya zərərdə tanınmalıdır.

7. Aktivin təyinatı üzrə istifadəsi və ya satışı üçün hazırlıq işləri özlüyündə aktivin fiziki yaradılmasını əks etdirmir. O, həmçinin aktivin fiziki yaradılması ilə bağlı texniki və inzibati işləri (məsələn, binanın icarəsi və s.) əhatə edir. Eyni zamanda, bu müddət ərzində borclanma dəyəri (məsələn, gələcək tikinti üçün alınmış torpaq) bəzi hazırlıq işləri tamamlanana qədər kapitallaşdırılmamalıdır.

8. Aktivin amortizasiya olunan dəyəri maddi aktivlər obyektinin amortizasiyasının hesablanması üçün əsasdır. Amortizasiya aktivin ilkin dəyəri ilə onun ilkin dəyəri arasındakı fərq kimi müəyyən edilir. Aktivin amortizasiya olunan dəyəri onun faydalı istifadə müddətinə əsasən müntəzəm olaraq bölüşdürülməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 24 mart 2004-ci il
2. “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 iyun 2005-ci ildə təsdiq edilmiş “2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə proqram”ı.”
3. “Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi”, Bakı, 2000-ci il.
4. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”, Bakı, Qanun, 2008-ci il.
5. Cəfərli H. (2009), “İqtisadi təhlil”, “Elm və Təhsil nəşriyyatı”, 368 səh.
6. Cəfərli Q.A. (2009), “İqtisadi təhlil”, Bakı, “Elm və Təhsil”, 346 səh.
7. İsmayılov M.H., Əhmədov Y.B., Hüseynov M.M. (2016), “Maliyyə hesabatının təhlili üzrə praktikum”, Dərs vəsaiti, Bakı, Mütərcim, 364 səh.
8. “Kommersiya təşkilatları üçün Milli Uçot Standartları”, Bakı, 2007-ci il.
9. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. (2010), “İqtisadi təhlil”, Bakı, 345 səh.
10. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., Quliyev F.M. (2003), “İqtisadi təhlil”, Dərslik, Bakı, 296 səh.
11. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., Mahmudov R.İ. (2010), “Maliyyə vəziyyətinin təhlili”, Bakı, 265 səh.
12. “Müəlliflik hüququ haqda ümumdünya konvensiyası”, Cenevrə-1952-ci il.
13. Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə. və başqaları. (2008), “Mühasibat uçotu”, Elm, Bakı, 365
14. Səbzəliyev S.M. (2003), “Maliyyə hesabatı”, Bakı, 170 səh.
15. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. (2014), “İdarəetmə uçotu”, Bakı, Elm, 345 səh.

Rus dilinda

1. Бабаева Ю.А. (2019), “Бухгалтерский (финансовый) учет”. Учебник для вузов. Под. Ред. М., Вузовский учебник, 521 стр.
2. Барнгольц С.Б., Мельник М.В. (2013), “Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта”, Москва. Финансы и статистика, 240 стр.
3. Вильямс Я.Н. (2018), “Справочник ГААР с коминтариями”. М., «ИНФРА-М, 426 стр.
4. Гусева Т.М., Шеина Т., Нурмухамедова Х.Ш. (2014), “Бухгалтерский учет”. М.Проспект, 395 стр.
5. Донцова Л.В., Никифонова Н.А. (2012), “Комрлексный анализ бухгалтерской отчетности”, Б.; Издательство «Дело и сервис», 521 стр
6. Ефимова О.В. (2012), “Финансовый анализ”, М, «Бухгалтерский учет», 412 стр.
7. Кислов Д.В. (2012), “Учет нематериальных активов”, Москва, Главбух, 412 стр.
8. Ковалев В.В. (2015), “Волкова, Анализ хозяйственного деятельности предприятия”, М. ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 425 стр.
9. Ковалев В.В., Волкова О.Н. (2017), “Анализ хозяйственной деятельности пред приятия”, М., Пбоюл, 352 стр.
10. Кондраков Н.П. (2016), “Бухгалтерский учет”, Москва, «ИНФРА-М» 511 стр.
11. Конлраков Н.П. (2015), “Бухгалтерский учет”, М. ИНФРА, 247 стр.
12. Любишин Н.П., Лещева В.Б. (2012), “Анализ финисого-экономического 98 деятельности предприятия”. М., ЮНИТИ-ДАНА, 365 стр.
13. Макарьева В.И. (2006), “Учет в условиях рынка”, М., Финансы и статистика, 412 стр.
14. Макарьева В.И. (2017), “Учет в условиях рынка”, М., Финансы и статистика, 378 стр.

15. Новодворский В.Д. (2013), “Бухгалтерская (финансовая) отчетность”, М.: ИНФРА- М, 348 стр.
16. Палий В.Ф. (2017), “Международные стандарты финансовой отчетности”, М., ИНФРА-М, 365 стр.
17. Палий В.Ф., Палий В.В. (2016), “Финансовый учет”, М., ИД ФБК-ПРЕСС, 412 стр.
18. Погорелова М.Я. (2013), “Бухгалтерский (Финансовый) учет, Теория и практика”, «ИНФРА-М» 2425 стр.
19. Полякова С.И., Старовойтова Е.В., Соловьева О.В. (2014), “Бухгалтерский учет: Учебное пособие”, М., ИНФРА-М, 374 стр.
20. Пошерстник Н.В. (2015), “Бухгалтерский учет на современном предприятиях”, М., Проспект, 426 стр.
21. Пошерстник Н.В. (2016), «Бухгалтерский учет на современном предприятии, Учебно практические, пособие, М., Просект, 329 стр.
22. Рассказова-Николаева С.А. (2017), Доходы, расходы, активы, обязательства, капитал. Стандарты бухгалтерского учета и налогообложения, Учетная политика организации, М., АКДИ. «Экономика и жизнь», 358 стр.
23. Савицкая Г.В. (2016), “Анализ хозяйственной деятельности предприятия”, Минск, Выш. школа, 465 стр.
24. Соколов Я.В. (2015), “Основы бухгалтерского учета”, М. Финансы и Статистика, 298 стр.
25. Соколов Я.В., Бутынец Ф.Ф., Горецкая Л.Л., Панков Д.А. (2017), “Бухгалтерский учет в зарубежных странах”: М., Просект, 204 стр.
26. Шеремет А.Д. (2016), “Комплексный анализ хозяйственной деятельности”, М. ИНФРА, 329 стр.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Cədvəl 2: Maddi aktivlərinin növləri

Maddi aktivlərin növləri	Dövrün əvvəlində				Fərq
	Qiymət	Xüsusi çəki, %	Qiymət	Xüsusi çəki, %	Qiymət
Maddi aktivlər	11028	95,5	11155	99,5	127
O cümlədən:	3269	29,5	3305	29,5	36
1.1. bina və qurğular	22	0,2	23	0,2	1
1.2. Transfer cihazları	7625	68,8	7712	68,8	87
1.3. Maşın və avadanlıq	32	0,3	33	0,3	1
1.3.1. avadanlıq	7558	68,2	7640	68,2	82
1.3.2. İş maşınları və avadanlıq	23	0,2	26	0,2	3
1.3.3. Ölçmə və nəzarət cihazları	10	0,1	11	0,1	1
1.3.4. Hesablama texnikası	69	0,6	71	0,6	2
1.4. Nəqliyyat vasitələri	42	0,4	43	0,4	1
1.5. Alətlər, istehsal inventar	-	-	-	-	-
Digər sənaye sahələrinin istehsal ƏS-ləri	66	1,4	67	1,4	2
Toplam	20274	217	32894	217	27580

Mənbə: <https://tedrismaliyye.az/images/books//M%C3%BChasibat%20u%C3%A7otu%20ve%20audit.pdf>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Maddi aktivlərinin mövcudluğu, hərəkəti və dinamikası.....	41
Cədvəl 2: Maddi aktivlərinin növləri.....	74
Cədvəl 3: Maddi aktivlər hərəkət təhlili.....	42
Cədvəl 4: Maddi aktivlər amortizasiyasının təhlili.....	42
Cədvəl 5: Təsisçilərdən ödəniş qoyuluşu daxil olması.....	58